

חיים שיטש בהם

רסיסי זכרונות מחייו של אבינו
הרה"ג ר'

חיים יצחק זייבלד

זללה"ה הב"מ

חיים שיש בהם

רסיסי זכרונות מחייו של אבינו

הרה"ג ר' חיים יצחק זייבלד זללה"ה הכ"מ

מהדורת ביקורת במלאת השלושים

תיקונים, הוספות ועובדות

יתקבלו בהוקרה רבה

בפקס: 0799419874

אימייל: yz05331816@gmail.com

תוכן

ה	פתח דבר
א	פרקי חיים
א	נעורים
ב	ישיבה גדולה
ד	בחצרות הקודש
ה	בהיכלי הכוללים והישיבות
ח	תודיעני אורח חיים
ח	דרכי חינוך והשגחה
יא	דרך הלימוד
יח	והעמידו תלמידים הרבה
כ	משיב בסדר ג'
כב	חברותות
כג	הקשר עם התלמידים בתורה ועבודה
כד	הקשר עם התלמידים בשאר ענינים
כה	באהבתה ישגה תמיד
לד	עשות ספרים הרבה
לו	הדרכה בכתיבת חידושי תורה
לח	תפילה וקריאת התורה
מ	גימטריאות
מ	יאר ה' פניו
מא	הצנע לכת
מד	דובר אמת

מאור פנים.....מה

צדקה וחסד.....מט

חינוך הילדים.....נ

כיבוד הורים.....נב

ונהנין ממנו עצה ותושיה.....נד

אחרית.....נז

הספד אבינו על הגאון ר' שמואל שטיגל.....סב

פתח דבר

חייב אדם לומר מתי יגיעו מעשי למעשי אבותי (תדבא"ר כה). חובה מוטלת על האדם להתבונן במעשי אבותיו ורבותיו, ללמוד מהם ולהביא את מעשיו להיות כמעשיהם, ולכל הפחות לגעת בהם. בקונטרס זה הננו מבקשים לגעת בקצות דרכיו של אבינו, הרה"ג ר' חיים יצחק זייבלד זללה"ה הכ"מ, ובמעשיו הטובים שניתן ללמוד מהם וללכת בהם, ובפרט בעניינים שבהם השקיע בעיקר בילדיו ובתלמידיו – לימוד התורה בעיון וכתיבת חידושי תורה באופן נאות.

"אין עושין נפשות לצדיקים, דבריהם הן הן זכרונם" (ירושלמי שקלים ב, ה). "זכר צדיק לברכה" (משלי י, ז), ופירש אבינו שזהו טעמן של חלק מהלכות אבלות וניחום האבל, ושל העניינים הרבים הנעשים לעילוי נשמה, שהן מכלל עניין כבוד הנפטר, שעניינו גדול עד שניחום אבלים קודם לביקור חולים, וגם כשאין לנפטר אבלים מושיבים אנשים במקומם ומנחמים אותם. וביאר אבינו, שכיון שזכר צדיק לברכה ושם רשעים ירקב, עשיית פעולות המשמרות את זכרו של הנפטר ומוקירות אותו, מורות על כך שהוא צדיק, וזהו כבודו. דברי תורתו של אבינו והנהגותיו הן הן זכרוננו וכבודו.

לא ניתן לתמצת חיים. ניתן לסכם שיעור, לרכז את עיקרי חידושו. ניתן לסכם משימה שבוצעה, להדגיש את עיקריה. אבל לא ניתן לסכם עולם, וכל אדם הוא עולם שלם.

כיון שכך, רסיסי הזיכרונות המובאים כאן על הכתב אינם סיכום ולא תמצות. הם אינם אלא ניסיון להיאחז בזכרונות ובסיפורים שהושמעו והועלו בימי השבעה, היאחזות שתשמר בתוכינו את זכרו של אבינו זללה"ה הכ"מ, ובעיקר למען ילדינו, הנכדים והנינים, שידעו מעט על שיעור קומתו של הסבא, וכן למען התלמידים, ויתעוררו כולם ללכת בדרכו.

שנו חכמים בפרק קנין תורה (אבות ו, א):

רבי מאיר אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה, ולא עוד אלא שכל העולם כלו כדאי הוא לו. נקרא ריע, אהוב, אוהב את המקום, אוהב את הבריות, משמח את המקום, משמח את הבריות. ומלבשתו ענוה ויראה. ומכשרתו להיות צדיק וחסיד וישר ונאמן. ומרחקתו מן החטא ומקרבתו לידי זכות. ונהנין ממנו עצה ותושיה בינה וגבורה, שנאמר "לי עצה ותושיה אני בינה לי גבורה". ונותנת לו מלכות וממשלה וחקור דין. ומגלין לו רזי תורה.

פתח דבר

ונעשה כמעין המתגבר וכנהר שאינו פוסק. והוי צנוע וארך רוח ומוחל על עלבוננו. ומגדלתו ומרוממתו על כל המעשים.

איננו היחידים שבקראנו את המשנה הננו נזכרים באבינו. התורה שלמד לשמה, מתוך אהבה והתרפקות, הביאה אותו להיות אהוב על הבריות ולהיות חכם ובעל עצה ותושיה. תורתו פרתה ורבתה בכל עת, והוא היה כמעין המתגבר. רזי תורה, משמעותם העמוקה של דברי הראשונים והפוסקים, שלא נגלו לאחרים, נגלו לפניו לאחר עיון שנמשך לפעמים ימים שלמים. ניתן לראות את פרקי הזכרונות דלהלן כפירוש חי והדגמה מוחשית לדברי המשנה.

שמו של הקונטרס, "חיים שיש בהם", הוא על שם התפילה הפותחת את ברכת החודש ומיוסדת על תפילת רב (ברכות טז:), המפרטת את החיים עליהם אנחנו מבקשים, חיים שזכה להם אבינו זללה"ה; ובפרט - חיים של אהבת תורה ויראת שמים.

יהיו נא הדברים לזכרו, ובהליכה בדרכיו נזכה לעשות נח"ר לאבינו שבשמים, ולהביא לעילוי נשמה לאבינו.

פרקי חיים

נעורים

ביום העלאת נר ראשון של חנוכה, כ"ה כסלו תשי"ט, האיר נרו של אבינו.

בשנותיו הצעירות התבלט בכשרונותיו. אחותו הבכורה הגדולה ממנו בלמעלה מעשור אמרה, שכל מה שהיא ידעה ולמדה בבית הספר היא לימדה אותו. אמו סיפרה שהיה חוזר לעצמו את שמות המסכתות מתוך כריכות הש"ס בארון הספרים.

בשנותיו הצעירות למד בת"ת עץ חיים בסניף ששכן בבית מדרש הגר"א שערי-חסד (סיפר משם שהילדים היו משננים את השם שהונצח על הפרוכת "חנה דבורה גולדה גולדוויט בת ר' חיים אהרן יוסף דוד רוקח", שהיה שם ארוך ושימש אתגר לפעוטות לזכרו בעל פה).

על סדר הלימוד בכיתות הגבוהות שלמדו בהם גמרא שמענו מאבינו כמה פעמים: המלמד היה מוסר את כל חומר הלימודים השבועי ביום ראשון, וחוזר עליו ביום שני, מיום שלישי ואילך עד סוף השבוע היה בוחן את הילדים. תחילה היה בוחן את הילד המצוין שבכיתה, שהיה חוזר על כל החומר הנלמד וכולם היו מקשיבים לו, ואחריו היה בוחן והולך את כל הילדים לפי סדר כשרונותיהם. אבינו שהתברך בכשרונות קלט כבר ביום הראשון את הנלמד, ונבחן עליו מהראשונים, ובשאר הימים היה עליו למצוא תעסוקות שונות להעסיק בהם את ידיו.

בילדותו היה יושב בחלק משעות הפנאי ולומד בבית כנסת הגר"א, כפי שסיפר חברו מילדות, הרב קירשנבוים. אבינו היה מספר על נוכחותו בשיעורי ר' שלום שבדרון ור' יצחק פלקסר בפרשת השבוע, שמירת הלשון וכדומה. ולדוגמא סיפר תמיד על כך שר' שלום שאל פעם בשיעורו "מי יודע כמה לאוין עשין וארורין מונה החפץ חיים בפתחה לספרו על המספר לשון הרע", ורק קול דקיק של ילד, חיים שמו, נשמע אומר מירכתי בית הכנסת: "17 לאוין 14 עשין 41 ארורין".

בכיתות הגבוהות יותר עברו תלמידי הת"ת ללמוד בסניף המרכזי של ת"ת עץ חיים, ליד מחנה יהודה, ושם היו לומדים גם בשנים המקבילות בימינו לשנות ה"ישיבה קטנה". אבינו היה צעיר בכשנתיים משאר בני השיעור שלו. כשהגיעה שעתו של אבינו לעבור לסניף המרכזי, לא היה בו די מקום לכל התלמידים שהגיעו מהסניפים השכונתיים, ולכן הוא נכנס לכיתה גבוהה יותר. אחד מרבותיו שם היה דודו הרה"ג

ר' שמעון זייבלד, אצלו למדו הנערים אשר בגיל בר-המצווה. כשהגיע רבי שמעון לנחם, ציין "שהיה תלמיד מצוין המחכים את רבותיו".

ישיבה גדולה

אבינו נכנס לישיבה גדולה בהיותו צעיר לעומת שאר חבריו, כבן 16 שנים. בשנות לימודיו בישיבה גדולה למד אבינו בישיבת "לפלגות ראובן". בשיעור א' היה המג"ש הגאון ר' יעקב זקבך; בשיעור ב' הגאון ר' אברהם אטיק; בשיעור ג' הגאון ר' חיים ברנד; ראש הקיבוץ היה הגאון ר' חיים אורי פריינד; וראש הישיבה היה הגאון ר' משה לוריא. כולם מופלגי תורה ויראה.

הרב היימליך, חברו מהשיעור, סיפר שבישיבה היה נחשב עילוי. עוד סיפר, שאבינו היה ממקורביו הגדולים של ר' חיים ברנד, והיה מדבר עמו המון בלימוד. גם חברו בהמשך, הרה"ג ר' מרדכי ירט, העיד שאבינו העריך במיוחד את ר' חיים ברנד, ואין ספק שבחידושו של אבינו על מסכת יבמות קיימים דברים שאבינו שמע בישיבה מר' חיים והם נטמעו בדרך לימודו של אבינו. לצד זאת היה מקורב מאוד גם לראש הישיבה הג"ר משה לוריא, ואבינו היה מדבר עמו בלימוד שעות ארוכות. אבינו התבטא בפני אחד ממקורביו, שמר' משה הוא קיבל את הגישמאק בלימוד העיון.

ר' חיים ברנד הגיע לנחם בימי השבעה, כאשר הוא נושא עמו בכבודות את כל 90 שנותיו. חתנו שהתלווה אליו סיפר שכבר בתחילת ימי השבעה רצה מאוד לבוא.

דודנו ר' יעקב שאל את ר' חיים אם הוא זוכר את אבינו, והוא השיב: "אף פעם לא שכחתי אותו, הוא היה מהמצויינים שבתלמידי בישרות". חתנו הוסיף, שבחורף האחרון הוא לימד מסכת יבמות, ועיין בספר חלקת יצחק לפני שיעוריו. בקומו אמר את המדרש בחיי שרה (ב"ר נח א) על הפסוק (תהלים לז, יח) "יודע ה' ימי תמימים", שנותיהם תמימים, שעושים מה צריכים לעשות, ועל ידי כך "ונחלתם לעולם תהיה", הם הצאצאים.

הג"ר משה לוריא היה מרבה לכתוב ולפרסם כל חייו. את שיעוריו בישיבה, משנותיו המוקדמות, הוציא לאור בסדרת "אסיפת שיעורים" שבתחילה יצאה לאור כ"סטנסיל". ההוצאה לאור היתה על ידי ה"ועד להוצאת כתבי הג"ר משה לוריא", שאבינו אמר לנו שנוסד רק לצרכים רשמיים, כאשר בפועל ר' משה היה עוסק בעצמו בכל שלבי ההוצאה לאור. אחד משלושת חברי הוועד היה אבינו.

סיפר אחד מחבריו בישיבה גדולה, שפעם אחת התקיים מבחן על פרק האומר בקידושין, ואותו חבר כתב 8 עמודים גדושים ואף העתיק שם "ואומר ר"י" שלם מהתוספות, ובכל זאת ציונו היה רק 80%, בעוד שאבינו כתב רק דף וחצי וקיבל 100% פלוס. פנה הבחור לרבי אברהם אטיק ושאל אותו כיצד לקתה מידת הדין. ענה לו תשובה בריסקאית: במבחן שלך אתה מאריך וצריך לשלוף ולהוציא את התשובה מתוך דבריך הארוכים. זיבלד כותב בשורה וחצי את התשובה המדויקת.

ר' וועלוול גוטפרב, חברו מאותם ימים, סיפר שכבר משחר נעוריו היה אבינו יסודי, והן בלימוד והן בענייני החיים לא קיבל שום דבר כמובן מאליו, אלא היה בודק

אותו ביסודיות ממקורותיו ויסודותיו הראשוניים. גם ר' יהודה פריימן שהיה חברו מאותם ימים אמר, שהיה ישר בלימוד, בעל מאור פנים וכליל המעלות.

בשעות בין הסדרים היה לומד בקביעות עם חברותא משנה ברורה. אחיו ר' יעקב אמר שהוא זוכר שעוד לפני שנכנס לשיבה גדולה כבר היה בקי במשנה ברורה.

במהלך שנות הישיבה-גדולה היה ישן בתקופה מסוימת בחדרי פנימייה של ישיבת "מאה שערים" בהם ישנו בחורים משיבות אחרות. אחד המנחמים, שהכירו מאז, ציין שהוא זוכר אותו כמדקדק בהלכה במיוחד.

בחצרות הקודש

בשנות בחרותו הצעירות פקד אבינו את חצר הקודש של האדמו"ר החלקת יהושע מביאלא זצ"ל, בעקבות נישואי אחותו להרה"ח ר' מיכאל גולדברג, חסיד ביאלא. סיפר הרבה על קריאת שמע שהיה הרבי קורא, והיה מאדים כולו עד שהיה נראה שנשמתו יוצאת ממנו; תיאר את מעמד הדלקת נרות שלו, ועוד. היה חוזר על מה שהיה אומר ה"בית ישראל", שה"בעל דבר" עומד בפתח הכניסה לבית מדרשו של החלקת יהושע, ומונע מהבריות להיכנס. כמו כן השתתף בשיעורי תורה שמסר האדמו"ר שליט"א מביאלא כשהיה מגיע מלוגאנו אל הארץ (היו שם כשבעה בחורים, מקום השיעור היה בעזרת נשים, והמקום היה צר מהכיל). היתה לו חלה מ"ב חלות של ה"חלקת יהושע", אותה הטמין במקום סתר, ונזכר ממנה אחר שריפת חמץ, והוצרכו לעשות לה מדורה מיוחדת ולשרפה. אבינו היה מספר על שלוות הנפש שבה קיבל אביו את הדברים: הרי זו סוגיא מפורשת במסכת פסחים, העוסקת במוצא חמץ בפסח, ביום טוב ובמועד.

כמו כן פקד את חצר קדשו של האדמו"ר מבעלזא שליט"א, יחד עם חברים נוספים, בנו חבורתו של ר' אשר לוסטיגמן (חתנו של דודנו ר' משה כהן ע"ה), שהיה מביא אותם לטישים בבעלזא. לר' אשר היתה "חבורה" של בחורים בני עליה, בתוך מסגרת "ישיבת המתמידים", והם היו מכונים "די עובדים". הוא היה יושב עמם גם בסעודה-שלישית ומלווה מלכה, היו מדברים דברי חסידות ועבודה, ומקבלים על עצמם קבלות. מעת לעת היו נוסעים יחד לאתרא קדישא מירון.

מחבורה זו גם באה היכרותו הראשונה של אבינו עם תורת חב"ד, כיון שהיו לומדים יחד תניא ו"דרך מצוותיך". את ה"דרך מצוותיך" האיש, קנה אבינו באותה תקופה בחנותו של ר' גרשון הענך כהן ע"ה במאה שערים, כשביקש לקנות ספר יסוד

לתחילת לימוד החסידות. לפני המועדים היו לומדים גם בספרי תורה אור וליקוטי תורה של אדמוה"ז מחב"ד. חבורה זו התקיימה עד שנת תש"מ בערך.

ר' אשר סיפר לנו בבואו לנחם, שפשפש בפנקסיו מאותה תקופה, וראה את אבינו מוזכר בהם בתדירות רבה בקבלות שהיו מקבלים בכל מוצאי שבת, כגון ללמוד בכל אחד מימי השבוע לפחות 10 שעות, וכדומה.

בהיכלי הכוללים והשיבות

הלילה פרש את כנפיו של שכונת עזרת תורה הירושלמית. שכונה זו המאכלסת בימינו במאות משפחות מבני אירופה וארה"ב והשפה המדוברת בה ביותר היא האנגלית, היתה באותם ימים שכונה של בני-תורה ארצישראלים, מעין שלוחה של "ברידעס" הפרושת-ליטאית על כל המשתמע. החל משנות הנו"נים, עם אכלוס שכונת "רמת שלמה" ומעבר רבים מבני עזרת-תורה אליה, החלה להתאכלס בבני חו"ל, כאשר בהמשך המשיכה המגמה גם לשאר שכונות הצפון הסמוכות.

אם בימינו שוקקים רחובות עזרת-תורה עד לשעות הקטנות של הלילה, באותן שנים, שנות המ"מים, היו בני השכונה נוהגים להשכים קום, שני מנייני ה"ותיקין" היו מלאים במתפללים, ובשעות הלילה המאוחרות היו הרחובות שקטים.

אלא שבמשך תקופה היה השקט של לילות רבים מופר בצעקות רמות, שנשמעו מכיוונם של שני צורבים שבשל השעה סגרו את הגמרות בבית הכנסת ופנו לביתם, אך בשל אש התורה שבערה בקרבם הם נותרו ללבן את הסוגיה שבה עסק מי-מהם. כך, ברחוב אבן האזל, לפני שיפנה האחד לביתו באבן האזל 15 והשני לביתו בסנהדריה המורחבת 126, עמדו השנים ברחוב ודיברו בלימוד. כשהם שקועים בעומק הסוגיה, היו השנים שוכחים היכן הם נמצאים ומה השעה; וקולות ההתנצחות בלימוד, מתוך ריתחא דאורייתא, עלו עד לחלונות הבניינים שבסביבה.

היו אלו אבינו ורעו הרב ישעיהו יוסף קוסובסקי שחור, ראש כולל וואלוזין בירושלים ומראשי ישיבת קמניץ, חתנו של הרב שמעון משה דיסקין, ומחבר הספר הקטן בכמות אך גדוש ועמוס בחידושים - "פתחי הלכות". את הספר הוא אינו נוהג לתת לכל אחד. הוא נוהג בו כבוד, ונותן אותו רק ל"מבינים", ויפה הבנו את משמעות עמידתו של ספר זה בארון הספרים של אבינו. אמנו היתה יודעת לפי הקולות הנשמעים מהרחוב, ששוב מדבר בעלה בלימוד עם הרב קוסובסקי; ששוב הוא פנה לשוב הביתה, אך קשה לדעת מתי יגיע אליו...

לאחר נישואיו למד אבינו בישיבת היכל התורה-פרשבורג שבראשות הגאון ר' צבי קושלבסקי במשך תקופה קצרה, בה למדו מסכת יבמות. הישיבה שכנה באותה תקופה ברחוב אבינועם ילין בשכונת גאולה. מאז נקשרה נפשו של אבינו בנפש ר' צבי ושיטת לימודו, וכפי שיתואר בהרחבה בפרק "דרך הלימוד". וכמים הפנים לפנים, גם הערכתו של ר' צבי לאבינו היתה גדולה, עד שהיה אבינו היחיד מבין תלמידיו שזכה לקבל ממנו הסכמה על חיבורו "חלקת יצחק" חלק א'.

לימים אמר אבינו לבנו של ר"ש וינברג, שבתחילה היה ר' צבי מוסר גם שיעורים כלליים, אך לבסוף פסק מלומר שיעורים כלליים, באומרו, שעיקר הבנין של הבחורים הוא בשיעורים יומיים, ואילו השיעורים הכלליים אינם אלא בשביל הרושם על השומעים.

באותם ימים למד אבינו עם החברותא הרה"ג ר' מרדכי ירט, וכתב שטיקל תורה על מסכת יבמות, וקיבל על כך פרס ת"א (פרס מחלקת התרבות והחינוך של עיריית תל אביב על יצירה תורנית בעלת משמעות וייחוד). לימים טען החברותא בהלצה שהפרס מגיע גם לו. כשר' צבי התחיל להשקיע את עיקר אונו בבחורים צעירים יותר, עבר אבינו עם ר' מרדכי לישיבת קול תורה.

בישיבת קול תורה נפתחה באותה תקופה מגמה של אברכים בני עלייה, שנבחרו בקפידה וזכו לתנאים משופרים. על קבוצה זו נמנה אבינו. אחד מבני החבורה, הרב יצחק לורינץ, סיפר שהוא זוכר שאחרי חבורות שהיה אבינו מוסר בישיבה, היו כולם אומרים ש"זה ממש גאונות". בישיבת קול תורה הכיר אבינו את הלמדנים שבחבורה, ונפשו נקשרה בנפשם בקשר של קיימא, שהתמיד לאורך השנים.

בהמשך למד במספר כוללים, בתחילה ניסו והיו במשך 3 חודשים בכולל של הגאון ר' משה שפירא, אלא שכבר בראיון הפתיחה, כשהציג מה הוא רוצה מהאברכים, הבינו שהוא אינו מתאים להם, ולאחר תקופה קצרה פנו לכוללים אחרים. בין הכוללים בהם למד אבינו נמנה הכולל של הגאון ר' אברהם נח גרבוז, שהיה אז ב"אור הצפון"; וכולל "צמח צדק" בעיר העתיקה, בראשות הגאון ר' חיים שלום דייטש, שהעיד בפני דודנו ר' בצלאל פרידמן, שאבינו הינו "למדן אמיתי".

לאחר מכן למד בכולל ששכן ברחוב עזרא-יחזקאל, כפי שסיפר ר' פנחס פלנר, בהוסיפו שכינו אותו בכולל בשם "למדן זייבלד". עוד ציין, שבהוציאו לאור את חומש המאור, היה הוא אחראי לההדרת האבן עזרא על חומש במדבר של הרב סאמעט, ונעזר רבות באבינו בהבנת לשונו הקשה ועומק רמיזותיו של האבן עזרא.

לאחר מעבר בין מספר כוללים וכאמור, שב אבינו לתקופה ארוכה לישיבת רבו המובהק ר' צבי, שעברה בינתיים לבניין של פרשבורג בשכונת גבעת שאול, ונקראה מאז "ישיבת היכל התורה - פרשבורג". בישיבה זו למד אבינו שנים רבות, כשבחלקן הוא משמש נר"נ בסדר שלישי לבני שיעור א'. בתחילה דובר שאבינו יהיה ר"מ בישיבה של ר' צבי, וכן דובר שכשתיפתח הישיבה לצעירים שתסונף לישיבתו של ר' צבי יעמוד אבינו בראשה, אך מפני אילוצים שונים סרו הצעות אלו. במקביל דאג אבינו לר' מרדכי ירט להרבצת תורה בישיבת קאפיטשיניץ.

הרב גולדשטיין, המשמש כיום כנו"נ בישיבתו של ר' צבי, סיפר, שהיה עם אבינו יחד אצל ר' צבי מיד לאחר החתונה, וכבר אז היה אבינו מגדולי הלמדנים הבריאים.

הרה"ג ר' אליעזר טורק, רבה של קהילת הפרושים במודיעין עילית, סיפר שבתחילה היה ר' צבי בישיבת תורה אור, ובשל אילוצים נפרד ר' צבי ופתח ישיבה נפרדת ברחוב מיימון. ר' אליעזר היה הולך להתפלל מנחה עם ר' צבי, והיה רואה את אבינו עמל שם בתורה בצורה נפלאה.

על קשר מיוחד זה עם רבו ר' צבי, מעידים הדברים שכתב לו בהסכמתו ל"חלקת יצחק": "ביודעו ומכירו קאמינא, אשר למד אצלנו כמעט מראשית היוסדה של הכולל וישיבה הק', וטוב אחרית דבר מראשיתו, כי מיד בבואו הכרתיו כבעל כשרון גדול, וגם למד בהתמדה רבה וביגיעה רבה, ולכן זכה לעלות במעלות התורה ויראה. ושנית אשמח על עצם הספר אשר נכתב בהרחבה, ובבהירות, וסדר נכון ובלשון קלה, וכשרון רב".

תודיעני אורח חיים

דרכי חינוך והשגחה

בשנת תש"נ פתח אבינו פרק חדש בחייו, והחל לעסוק בחינוך והשגחה. הוא נקרא לשמש משגיח בסדר ב' בשיבת "בית אברהם - סלונים", בתיווכו של ידיד נפשו ושכנו הרה"ח ר' אלימלך וינברג, שהכירו מהכולל של הרב אפרתי, בו למדו יחדיו בשעות אחר הצהרים במשך שנה שנתיים לפני 35 שנה לערך. בשיבת סלונים ביקשו לתפקיד ההשגחה איש-חינוך שאינו נמנה על חסידי סלונים, על מנת שיוכל לפעול ללא מחויבויות פנימיות (הרב יהודה טננהויז). את תפקידו כמשגיח מילא אבינו בנאמנות במשך שבע-עשרה שנים, עד שנת תשס"ז.

במהלך שנים אלו התבסס לימוד הבקיאות בישיבה באופן חסר תקדים, כאשר אבינו, כדרכו למלא כל תפקיד בשלמות, חתר לבסס ולסדר את הסדר ברום-ערכו. הוא קבע סדרי מבחנים בכתב (אותם היה עורך הרה"ג ר' אליהו דרמברמדיקר) שמתן שכרם בצידם, ופעל להכנסת נו"נ קבועים שישבו לשאלות הבחורים בעניינים הנלמדים בסדר זה. לדברי רבים מתלמידיו מאותם ימים, היתה עליה וצמיחה גדולה לישיבה מבחינת הרמה הרוחנית בזכות אבינו.

אחד הנו"נ הראשונים שנכנסו לתפקיד, הרה"ג ר' בצלאל וקסלשטיין, סיפר על יומו הראשון בתפקיד. הוא נכנס להיכל הישיבה בלי כובע וחליפה, כפי שנהגו בישיבה כולם, כולל אנשי הצוות, בפרט נוכח העובדה שגם הנו"נ בסדר א' היו יושבים בהיכל הישיבה בלי כובע וחליפה. אבינו ניגש אליו מיד, יצא עמו מחוץ להיכל הישיבה, פקד עליו, למרות אי-הנעימות, ללבוש את החליפה, נכנס עמו להיכל והושיבו ב"מזרח" עם סטנדר, כשהוא אומר לו: כאן יהיה מקומך. בכך דאג אבינו לכבודו של הנו"נ, ובעקיפין - לכבודו של סדר לימוד הבקיאות.

הרה"ג ר' נחמן וילהלם, עמו היה אבינו מרבה לדבר בענייני השגחה, תיאר את התפקיד שמילא בישיבה: הוא היה גורם מייצב שעמד איתן במרכז הגלים הסוערים והכיוונים המנוגדים, המאפיינים את עולם הישיבות. בהיותו דמות של תלמיד חכם השקוע בלימוד, בעל היגיון ישר ויציבות נפשית, הצליח לאזן בין ניגודים שונים ולייצב את הישיבה. בסה"ק מובא שהכהן הגדול נשא את שמות שבטי ישראל בשני מקומות: על כתפות האפוד מזה ומזה, בימין ובשמאל, ועל לבו. הכתיבה על כתפות האפוד מייצגת את האיזון בין ימין ושמאל, והכתיבה על החושן מייצגת את האיחוד

והערבוב על הלב, בלי חלוקה לימין ושמאל. לאבינו היתה היכולת הן לאזן בין הניגודים השונים, והן לרדת לנפשו של כל אחד ואחד, ולתת לכל אחד את המענה שהיה צריך לפי טבעו. את הלמדנים רומם בדרכי הלימוד, את אלו שדרך לימודם היתה זקוקה לשיוף – היה משייף ובונה את דרך לימודם, ואת אלו שהיו צריכים יישור לתלם – היה מיישר. עם כל אחד היה מדבר בשפתו. ואכן אחד מראשוני תלמידיו, הרב יעקב לויפר, אמר שאת מעמדו בישיבה קנה אבינו לא רק בלמדנותו, אלא גם בעמידתו האיתנה אל מול הדעות השונות. היה איתן ויציב והיה קשה להוציאו מכליו, והסימן לכך שלא נחא ליה במה שנאמר או נעשה, לא היה אלא אודם שעלה בפניו. גם אחיינו ר' יחיאל יהודה דייטש העיד על תקופתו בסלונים, שהבחורים שידעו ללמוד העריכוהו בהערכה עצומה, ושמעולם לא יצא מהכלים.

בהיותו איש עיון בכל מהותו, היה מרבה לדבר עם בחורים בלימוד על הסוגיות של סדר א', אף על פי שמתפקידו היה משמש כמשגיח ונו"נ בסדר ב', בו למדו בקיאות. כ"ק האדמו"ר מקאלשין אף סיפר שלימים כשאבינו למד בכולל זיבענבירגען הסמוך לישיבת סלונים, והוא למד בכולל בחדר הסמוך (שם למדו יורה דעה), היה רואה כשתמידין כסדרן היו תלמידים מגיעים מהישיבה בסדר א' כדי ללבן איתו נושאים שונים שנלמדו באותה תקופה. גם הוא היה מדבר ומתווכח עמו בלימוד, ותמיד מתוך שלווה הנפש. תלמידיו הקרובים ידעו שאת המענה לקושיותיהם בעניינים הנלמדים בעיון, יקבלו אך ורק אצלו. שעות רבות מסדר ב' היה עוסק בענייני סדר א'. על מנת להגביר את העמקת הבחורים בסוגיות העיון, היה שואל מה אמר הראש ישיבה (לימים האדמו"ר בעל הדרכי נועם) בשיעור הכללי, ובדק עם הבחורים את הראשונים עליהם התבסס השיעור במקורם, בלשון קדשם בתוך הספרים, ומנתח יחד עמם את השיעור (הרב אברהם קליין).

רה"י, הר"ר משה ברזובסקי הוסיף וסיפר שגם איתו דיבר הרבה בדברי תורה, וגם שלח לו הערות על שטיקל תורה שפרסם בקובץ של הישיבה. הוא זוכר שהיה פעם אחת שאבינו חיפש ועמל זמן רב על דברי מהרי"ט אלגאזי בסוגית זכין. עוד אמר, שגם כשגיבש עמדה על בחור, לא היה זה בשטחיות, אלא העמיק כדרכה של תורה גם בזה. וסיים רה"י, שהיתה לאבינו אהבת תורה עצומה, עד שהיה עמל בסוגיא אחת חודשים ארוכים, ולא הניח לה עד שהתבררה אצלו עד תומה.

הרה"ג ר' חיים ריזל סיפר בשם המשגיח הרב קסטלניץ [וכן אמר הרב פישמן], שבחורים שהיו איתו בקשר טוב בלימוד, היה אצלם בחינת "על כל פשעים תכסה אהבה", ואילו בחורים אחרים היה הולך עמהם בכל חומר הדין. תלמידים רבים

סיפרו, ששינה את דרך הלימוד אצלם, והפיח רוח חדשה של התעמקות ועמידה על דברי הראשונים, כשרוח זו נשארה שנים לאחר מכן. אחד מהתלמידים באותה תקופה סיפר, שכאשר ישבו בשטיבל סלונים בשביעי של פסח התבטאו רבים על הכאב האיום והצורב שהם חשים באובדן מי שלימדם את חכמת התורה.

סיפר הרב יהודה טננהויז (למד בשנת תש"נ-תשנ"א כבחור בישיבה, ולימים נתמנה למשיגה בסדר א' בישיבה, לצד אבינו שהיה משיגה בסדר ב'), שאירע מקרה מוזר בבחור שבסדר א' לא פתח ספר, ובסדר ב' למד מצויין, ושאל לאבינו איך יתכן כזאת. ואבינו בגודל פקחותו קבע שהכל הוא מחמת החברותא, וכך אכן התברר בהמשך.

אבינו אמר שאליבא דאמת, משיגה אינו צריך לעשות מאומה בישיבה, אבל ישיבה בלי משיגה אינה ישיבה (הרב אשר זאב גבירר). לאחרונה תיאר לבנו את דרכו בהשגחה, שתפקידו של משיגה אינו לכבות שרפות אלא למנוע אותן מלכתחילה. והסביר, שמשיגה היודע את מלאכתו מכיר ויודע כל בחור היכן מקום ישיבתו, ומיד בכניסתו לסדר ובמהלכה יודע מי נמצא מי אינו נוכח. והיו מקרים שהיה מזהה שבחורים מסוימים היו חסרים, ומצא שכנראה יש חוט המקשר ביניהם וכך יכול היה לטפל בדיסקרטיות בבעיות שהתעוררו.

לצד מילוי תפקיד ההשגחה במסירות ונאמנות, תמיד היה מצר על הצורך להפסיק מהלימוד ולעסוק בענייני השגחה, כפי שסיפר בין היתר אחד מחבריו לישיבה שהיה נוסע עמו באוטובוס בדרך לישיבה או ממנה (הרב קרישבסקי). בשנת תשס"ז, כשעזב את ישיבת סלונים, שמח מאוד על ההזדמנות שנקרתה לפניו מעתה ואילך כמוצא שלל רב, לשקוע כליל בלימוד, בלי לעסוק בענייני השגחה.

גם בהיותו בישיבת טשעבין, נועצו בו אנשי הצוות רבות בדרכי ניהול הישיבה וההשגחה על הבחורים. בשנותיו האחרונות היה אגב אורחא סונט בבחורים היושבים סביבו שלא שמרו את סדרי הישיבה, ואם היה בחור מאחר ובא לאחר השעה 9:05 ואומר לו "בוקר טוב", היה מגיב בחיוך ואומר "כעת לא בוקר טוב, אלא צהרים טובים".

סיפר החברותא ר' משה יצחק קלמנוביץ, שבאחת הפעמים האחרונות שלמדו יחד, אמר אבינו שאין לו כח מחמת חולשתו, וחשב שלא לענות בטלפון, ובכל זאת הציע להתחיל ללמוד, וילמדו כמה שיוכלו. החברותא הציע שלא ילמדו את הסוגיא החמורה שבה עסקו, סוגית תקפו כהן, אלא יעסקו בדברי הגמ' דמסכת תענית אותה למד לעצמו בימי בין הזמנים. החברותא העיר שמצא בדברי רש"י במסכת

תענית (ו: ד"ה איכא דאמרי) את הלשון "מקומות שמרביצין בהן תורה", ושאל מה פשר הדבר לשון הרבצה לתורה? כדרכו בקודש חיפש אבינו מהו לשון הרבצת, היכן מצינו בתורה ובש"ס לשון הרבצת, מה מקור ומשמעות המילה "הרבצה", ותיכף ומיד קם וחיפש ברש"י, ומצא ברש"י (שבת צה) ש"המרבץ" הוא כדי שלא יעלה אבק. אבינו ביאר על פי דרכו, שגם הרבצת תורה היא כך, שהלומד תורה בתחילתו מרגיש לפעמים שהוא ת"ח, והוא מתחיל להתנשאות ו"עף על עצמו", ואז, אם הוא לומד ברצינות כרובץ תחת משאו, זוכה שהתורה מורידה ממנו את ההתנשאות ומשפילתו לארץ, כמים הללו המשפילים את האבק לארץ. (אחרי חידוש זה חזר והמשיך ללמוד בכל העוצמה והעומק את סוגיית תקפו כהן, בבהירות נפלאה וישוב הדעת, כמו באמצע הזמן, וכדלהלן בפרק "אחרית").

דרך הלימוד

בבניין הגבוה של "היכל התורה-פרשבורג" ברחוב גבעת שאול בירושלים רוחשת המולה נרגשת של בחורים צעירים. בליל שפות נישא ברמה: עברית, אנגלית ושפות אירופאיות נוספות. א' אלול היום, "שיעור" חדש נכנס לישיבה, ובני כל השיעורים "עלו" שיעור, כשהם עתידים לשמוע את שיעוריהם מהר"מ החדש.

בתחילת הזמן, כנהוג, מסר ראש הישיבה, הגאון ר' צבי קושלבסקי, "שיעור פתיחה", ובו הניח את היסודות הראשונים לסוגיה הנלמדת ב"זמן אלול". לבחורים שנכנסו כעת לישיבה היתה זו ההזדמנות הראשונה לשמוע שיעור מפיו של רבי צבי, הגאון ששמו מגיע למרחקים, ולמענו עשו את הדרך הארוכה עד לכאן.

השיעור הסתיים לפני דקות ספורות, והבחורים יצאו מהיכל הישיבה כשרישומו של השיעור עליהם, והם מלבנים אותו זה עם זה. חלקם דנים בסברות שנאמרו בשיעור; חלקם מנסים לגבש חוות-דעת ראשונית על דרך לימודו של ראש הישיבה, רבי צבי.

גם רבי צבי עצמו פסע מדודות אל מחוץ להיכל, ואזניו קולטות שיחה של שני בחורים העוסקת בתיאור השיעור:

וואו, איזה חידושים! הראש ישיבה אמר דברים מחודשים מאוד, דברים שאף אחד עוד לא אמר!

כך אחד.

חבל על הזמן. הראש ישיבה לא אמר כלום! רק קרא ראשונים!

כך השני.

רבי צבי שומע, ונהרה נשפכת על פניו. אלו הגדרות קולעות ומשלימות! תמצית שיטת הלימוד שלו! לחדש חידושים מופלגים שלא נאמרו על ידי האחרים שעסקו בסוגיה, ולהראות שהכל כבר כתוב ומפורש בראשונים!

על סיפור זה היה אבינו חוזר פעמים רבות בשם רבי צבי. סיפור קצר, קולע, המתאר את דרך הלימוד.

...

רבו המובהק של אבינו היה הגאון ר' צבי קושלבסקי. דרך לימודו הפכה לדרך לימודו של אבינו כל חייו. גם אחרי שעזב לתקופה את ישיבתו של ר' צבי, חזר אליה אחר כך, והיה גם משיב בסדר שלישי במשך תקופה, וכאמור (בפרק "בהיכלי הכוללים והישיבות").

ידידו מאותם ימים, הרה"ג ר' אברהם מאיר שטיינפלד, ר"מ בשי"ג קול תורה, סיפר שבכל פעם שדיברו זה עם זה בלימוד, היה צריך להיות בריכוז מלא, כאשר אבינו אוסף את כל ההערות בכל הראשונים, בצורה מסודרת, בתחילה כל ההערות על רש"י, ולאחריהן כל ההערות על התוספות, ולאחריהן כל ההערות על שאר ראשונים. בסיום האיסוף היה פונה לבנות את המהלכים בסוגיא, מה סבר כל אחד מהם לאור כל זה. הרב שטיינפלד סיים, שבכל פעם שדיברו, יצא עם דבר חידוש, בין בעניני הש"ס, ובין בעניני השקפה ויראת שמים. מאידך, אבינו היה מפליא את בקיאותו העיונית של הגרא"צ, והיה חוזר בשמו על ויכוח שהיה לו עמו על יסוד המבואר ב"אבי עזרי" שבו הוא מיישב את קושיית התוספות, ואבינו טען שמכך שהתוספות לא תירצו כך מוכח שלא כדברי האבי עזרי, והגרא"צ על המקום הביא לו "נתיבות" ו"חתם סופר" המייסדים יסוד ומביאים ראיה ליסודם מכך שבו מיושבת קושיית התוספות. כשסופרו הדברים לפני הגרא"צ בבואו לנחם בימי ה"שבעה", הוסיף שישנו יסוד אחד המופיע אצל שני מחברים מגדולי ליטא, האחד מביא לו ראיה מכך שבו מיושבת קושיית התוספות, והשני מקשה על היסוד שלו מכך שהתוספות לא תירצו את קושייתם לפיו.

סיפר גם ידידו הרה"ג ר' מרדכי ירט, שקיים אצלו בגמרא סנהדרין דף, שבציודו האחד כתב ר' מרדכי דבר מה, ובצד השני כותב לו אבינו כיצד יש לכתובו על נכון. עוד הוסיף, שהחומר שלמדו יחד, נשאר טרי בזכרוננו עד עצם היום הזה.

למרות גודל כשרונו והיותו מסוגל לקרוא טקסט במהירות עצומה כשהיה "מונח" בעניין שבו מדבר הטקסט (כפי שהעיד אחיו ר' יעקב, וכן ידידו ר' אליהו וילהלם מטשעבין, ולהבדיל גם טקסטים במילי דעלמא היה קורא במהירות רבה וכפי שהעידה אמנו), בכל זאת היה סדר לימודו של אבינו בלימוד איטי ויסודי מילה אחר מילה, פעמים רבות היה אומר "אתה רץ מהר מדי", בהדגישו כי כך ורק כך ניתן לחפור ולרדת עד עומק השיתין של הסוגיא. יעידו על כך המרגליות היקרות והנפלאות שהיה דולה ממעמקי הסוגיות, חידושים שלא שמעתם אוזן מעולם. התבטא פעם: "יש שלומדים גמרא רש"י 3 שעות, ואת שאר הראשונים 3 שבועות, אני לומד גמרא רש"י 3 שבועות, ואחר כך עובר על כל האחרונים ב-3 שעות".

ביסודיותו הרבה היה עוסק בקושיות והערות שלא התלבנו עד ימינו בספרי האחרונים. פעמים רבות היה אומר לחבריו ותלמידיו "קושיה זו לא תמצא באוצר החכמה, וגם אם תמצאנה, לא תמצא לה יישוב המניח את הדעת".

אחד מתלמידי הג"ר צבי קושלבסקי שבא לנחם, אמר שתדיר היה הג"ר צבי חוזר על כך שצריכה התורה שתהיה "תורת חס"ד". חסד ר"ת ח'שבון ס'ברא ד'יוק. מאבינו לא שמענו זאת, ומן הנכון להעיר שדעתו של אבינו היתה שסדר הדברים שונה: תחילה יש לדייק היטב את הלשון, ורק לאחר מכן לחשב ולדון בסברא, כפי שהעידו וחזרו והעידו גם תלמידי הרבים מטשעבין, שלא היה יכול לסבול סברות פורחות באויר שאין להן אחיזה בלשון הראשונים.

יסוד זה לדקדק היטב בלשונות הראשונים, היה עמוד שדרה ובריש התיכון בכל דרך לימודו, והיה שב ומעורר עליו את כל תלמידיו. הגדיל אבינו לעשות, כשדייק אפילו אות אחת ברש"י ובנה עליה מגדל גדול יצוק וחזק. היתה לאבינו סדרת ראיות מדברי הראשונים וקדמוני האחרונים, כרבי יצחק קנפנטון, רבי בצלאל אשכנזי בשטמ"ק, הפני יהושע ועוד, שמדבריהם מוכח שצריך לדייק כל אות ותג ברש"י. אחיינו ר' מרדכי הולצמן ציין על אחד הדיוקים המופיעים בספרו הראשון של אבינו (חלקת יצחק ח"א עמ' תצ), בו מייסד שני דינים בקלב"מ על יסוד דיוק של אות אחת ברש"י, ואת הדיוק הזה פרסם עם צאתו לאור של הספר, בין חבריו לשיעור בישיבת פוניבז'. גם החברותא ר' אברהם צוויבל סיפר, שכשלמדו סוגית 'הילך', ציין לדברי הרמב"ן שמדייק מאות אחת ברש"י. אבינו הפטיר, שיש לו 24 דוגמאות לדיוקים של ראשונים מאות אחת. עוד היה אומר, שדברי הבית יוסף הנודעים (יו"ד סי' רכח) ש"מוטב לדחוק הלשון ולכוונו עם העניין", הרי אינם אמורים אלא על לשון הירושלמי, וכדמסיק הבית יוסף שלשונו משונה. על הדברים הללו היה חוזר

פעמים רבות, ולא בוש מפני צרי העין האומרים שאין ללמוד כך, ושלימוד זה הוא נגד דרך הלימוד המקובלת בעולם הישיבות.

היה נוהג לומר שרק מי שאינו נותן כל משקל לדבריו ולמילותיו אשר הוא מוציא מפיו, יכול לקרוא את דברי הראשונים ולסבור שאף הם לא נתכוונו כלל לדבריהם אשר כתבו, ואין כל צורך לדייק בדבריהם.

סח ר' מרדכי שלמה ברים תלמידו משיבת היכל התורה, שלפני שנים ספורות הגיע לישיבת טשעבין כדי לדבר אתו בימי החנוכה, רמ"ש רצה שאבינו ייצא החוצה לדבר איתו, אך אבינו התעקש שרמ"ש יכנס פנימה ויאמר לתלמידים מטשעבין, מהו הדבר העיקרי אותו למד מאבינו מאז שנת תשמ"ז. רמ"ש ענה כצפוי: העיקר הגדול הוא ללמוד ולדייק טוב את דברי רש"י.

מתוך גודל עיסוקו בדברי הראשונים ועמלו בלשונם עד לאחת, היה יודע בעל פה את הלשונות של הראשונים הנוגעים ליסודות העיון, ולא אחת היה מתקן את המקריא מהספר שטעה בקריאתו. תלמידו ר' ישראל אשלג ציין, שמאות רבות של פעמים שהיה מקריא רשב"א בעל פה, ומפטיר בהלצה: "מה אתה אומר, הזכרון שלי עובד, אני לא סנילי?". עוד ציין, שאבינו אמר, שאת תשובת הרשב"א שכולם למדו בכמה דקות, הוא למד יומיים, כיון שדבריו הם לזו ומרכז הסוגיא.

אבינו היה בקי בסגנון סברותיהם של הראשונים והאחרונים, עד שאירע פעם אחת שהוציאו מראי מקומות עם ציטוטי לשון, והיה מקום אחד שצוטט קטע בשם הקצות החושן, אבינו עיין באותו קטע ואמר בוודאות נחרצת "אין כזה קצות", וישתוממו כל השומעים, עד שהלכו ובדקו ומצאו שאכן בסוף ספר קצות החושן הובא ציטוט זה מתלמיד הקצות החושן ואינו מדבריו. פעמים רבות היה מעיר על דברים הנדפסים על שמו של מרן רבי עקיבא איגר, שלא יתכן שמפיו יצאו, והיו בודקים ומוצאים שאינם אלא "כתבי תלמידים" שאין הכרח שעמדו על דעת רבם.

סח בפנינו אחד מתושבי השכונה, שבאחד מימי בין הזמנים לפני עשרים שנה, קבע איתו אבינו חברותא ללימוד שעה ביום, כדי להוכיח לו שאינו לומד בצורה הנכונה, ההוא סבר שלא כל מילה ברש"י היא בדווקא, ויש גם הרבה "לאו דווקא", וכדי להוציא מלבו מחשבת פיגול זאת, עמל אבינו שעות להוכיח לו את דרכו בתורה. והעיד אותו אחד, שכל פעם שאמר שזה "לאו דווקא", היה כל גופו של אבינו רותת, אורייתא קא מרתחא ביה טובא, אך למרות זאת היו בקרבו תעצומות נפש לשמור על ארשת פנים נינוחה ורגועה. עוד ציין אותו חברותא, שהיה אבינו מנסה ללמוד ולהבין את דברי רש"י גם ללא תיקוני הגהות הב"ח.

חיבה יתירה היתה לאבינו לשיעורי ר' נחום פרצוביץ, כפי שסיפר כותב שיעוריו הג"ר צבי חשין, באשר גם ר' נחום דרכו לדייק כל מילה בדברי רש"י.

בשנותיו האחרונות החל לעסוק וללמוד בעיון גם בסדר קדשים, וסיפר ר"א צוויבל, שאמר לו אבינו אודות כך, שבתחילה חשש שאין שם את ה"רייד" הידוע כמו בסדרי נשים נזיקין, אך לבסוף כשראה שגם שם יש את אותו רש"י, נחה דעתו, ואדרבה היה לו יותר קל, כי עדיין אין שם הרחבה גדולה בדברי שאר האחרונים העלולים להסיטו מדרכו ושיטתו. עוד אמר פעם לבנו, שהחידוש שלו היה בלימוד קדשים היה, שאפשר ללמוד קדשים באותו דרך הלימוד שלומדים נשים נזיקין. (כיצא בזה אמר פעם לבן אחר, בשם רבו הגר"מ לוריא, שבלימוד תורת הקבלה לומד כל אחד לפי דרכו בלימוד הנגלה, בפלפול, דיוק, חשבון וכיוצ"ב).

היה חוזר בפני בניו ותלמידיו על הגדרה שאמר לו הגאון ר' שמעון משה דיסקין בעת שלמד בקול תורה, מתוך כוונה ל"עקיצה", אך לאבינו היתה זו מחמאה יקרה. וכך אמר ר' שמעון משה: כשאני פותח סוגיא אני חושב מה אמורה להיות הסברא בנושא. אחר כך אני פותח רשב"א. אם הסברא מתאימה לכתוב ברשב"א – מה טוב; אם יש בדבר דוחק – אני דוחק את דברי הרשב"א, ואם אי אפשר ליישב את השניים, דברי הרשב"א הם צ"ע אצלי. ואילו אתה פותח את הרשב"א ובדוק מה יוצא מדבריו. אם דבריו מתאימים לסברא – מה טוב, אם יש בדבר דוחק – אתה דוחק את הסברא, ואם אי אפשר ליישב את השניים, אתה אומר שהסברא צ"ע...

ר' שמחה שיינר מג"ש בישיבת קמניץ תושב השכונה סיפר, שחל יא"צ של אחד מהוריו באחד מימי טבת בשנה זו, ושאל לאבינו אם מקפיד לומר קדיש לבדו. אבינו השיב לו בחן לשונו: "אין לי שום קפידא מלבד להבין רש"י היטב". ותמיד היה מדבר עמו על דיוקיו ברש"י.

אחינו ר' משה ב"ר מרדכי דוד זיבלד סיפר, שבלומדו בישיבתו של הרב גוטסמן, התבקש על ידי אבינו להשיג עבורו את קונטרסי השיעורים על מסכתות קידושין ונדרים שיצאו לאור באותם ימים, ואמר לו, שדרך הלימוד של הרב גוטסמן במערכותיו הארוכות בליבון שיטות הראשונים, היא ממש כמו דרכו שלו בתורה.

ר' שמואל וינברג סיפר, שבבחרתו פנה אליו בשאלה המתבקשת אצל כל צורב צעיר: מדוע צריך ללמוד תורה בעיון. תשובת אבינו היתה כך: מי אמר שצריך ללמוד תורה בעיון, באמת לא צריך, אבל מה יש לעשות שכשלומדים גמרא בצורה בריאה, ומגיעים למקום שאין הדברים מובנים, וכי נסגור את העינים ונמשיך הלאה, לא, אלא מתחילים לבדוק מה יכולה להיות התשובה. ומעיינים ברש"י, ומה ניתן

לעשות כשגם שם נערמות כמה קושיות, וכי נמשיך הלאה ככה, וכן על דרך זה בכל הראשונים. וכי לזה עיון יקרא?! סיים בנימה מתנצחת.

מלחמת חורמה לחם אבינו בנוהגים לסקור את פני הענינים בעין שטחית, בין בלימוד התורה ובין בעניני העולם, ואת כל המשאבים האפשריים גייס להוביל את שומעי לקחו ללימוד התורה בעיון כראוי, והיטב חרה לו כל אימת שנפגש עם הסתכלות שטחית ורדודה ללא העיון הנדרש. אך כפי שהעיד ידידו ר' מרדכי ירט, מעולם לא ראהו להרים את קולו על כך. ומה מאוד שמח כשהרב אשלג הראה לו את דברי בעל הסולם שלימוד התורה בשטחיות בלא עיון מקורו מכח הקליפות.

פעם הראו לו את דברי החת"ס (דרשות, ב, דף תו, ב) הכותב בזה הלשון: ואחז"ל ביריעות עליונות אעפ"י שהי' רק משער עזים ולא הי' נראי' חשובים כתחתונות מ"מ חכמה יתירה הי' בעליונות יותר מן התחתונות שנא' וכל אשה חכמת לב ביד' טוו את העזים, עיין שבת צ"ט ע"א, והיינו עפימ"ש בשל"ה דיריעות תחתונות חמש נגד חמש, רומז ללוחות ה' דברות נגד ה', ועליונות שש נגד חמש, היינו ששה סדרי משנה יוצא מחמשה חומשי תורה, ע"ש. והנה העליונות רומזי' לתורה שבע"פ שיש בה חכמת לב יותר מבתחתונות, אך **אחר שגמר סברתו ויגע הרבה ומצא האמת בכוונת הקרא וכיוון ההלכה אל האמת אין ניכר עומק החכמה והיגיעה רבה שיגע עד שמצא כל זה**, כמו מלאכת יריעות העליונות לא היה ניכר חכמת לב שבהם יותר מבתחתונות, ואדברא נראה כאלו התחתונות חשובות יותר.

כשראה אבינו את דבריו היה שש ושמש מאוד, כיון שהרגיש שפעמים רבות אחרי עמל זמן רב בהבנת סוגיא, נראים הדברים פשוטים וברורים. וכך היה חוזר ואומר בשם אחד החברות שלו, שאחר מאמץ עיוני של שעה, אפשר לסכם את מה שנשאר מכל הצדדים והחשבוניות ולתמצת הכל במספר משפטים הנראים פשוטים וברורים, ולכאורה לא ניכר בהם כל העמל הרב. בדברי החתם סופר מצא שכך היא המידה וכך צריך להיות. ומיד רץ להדפיס את הקטע הזה, והחזיקו בכיס חליפתו במשך 3 שנים האחרונות, ואמר שמחזיק את הקטע הזה יחד עם תעודת הזהות שלו הנמצאת עליו באופן קבוע.

מאפיין נוסף של דרך לימודו של אבינו, היה יכולת ההבעה הבהירה בכתב. הוא סיפר שבבחרותו לא היה לו כשרון כתיבה, אבל אחרי החתונה לימד את עצמו לכתוב. היה מפרט בכתב כפי שהיה לומד בעל פה: פותח ביסודות הראשונים, לשונות הגמרא והראשונים, מדייק בדבריהם ומסדר את הצריך בירור, ומשם הולך ומחשב בבהירות מהלך אחד עם יתרונותיו וחסרונותיו, מהלך שני עם כל פרטיו,

עד שהיה מגיע למהלך המבורר, המדויק והעולה במלואו עם לשונות הראשונים. משם היה ממשיך לשיטה נוספת של אחד הראשונים בסוגיא, מברר גם אותה באופן דומה, עד שעלתה גם היא מבוררת ונקיה. אחר כך היה מחשב את השיטות זו מול זו ובוחן את כל ההבדלים ביניהן. כך היה כותב על כל סוגיא עשרות עמודים. (על דרכו בכתביה ראה בהרחבה להלן פרק "עשות ספרים הרבה").

כללים רבים בצורת הלימוד היו לו לאבינו, מעט מזעיר מהם הציג בפנינו תלמידו מסלונים, ר' שמואל וינברג בנו של ר"ש [בציינו שקשה עליו לאסוף הכל על רגל אחת, כי רבים הם], ואלו הם. א. את התוס' הרא"ש יש להשוות תמיד ללשון התוס', ולמצוא מהו השוני, ומדוע נשתנה. ב. הדין שספק ממון לקולא, והדין שהמוציא מחבירו עליו הראיה, הם שני ענינים שונים. ג. לדיק בלשון הר"ן בנדרים כמו בלשון הרמב"ם, למרות אריכות לשונו של הר"ן.

לר' שלמה זלמן דייטש מטשעבין אמר פעם, שלדעתו טעות עושים בישיבות שמתחילים ללמוד מסכת יבמות מדף ב. ויש להתחילה מדף כ. לרדת לעומק הגדרות יבום חליצה ו"נאסרה", ורק אחר כך להתחיל את המסכת מתחילתה.

הרב אשלג אמר לאבינו, שבחור אחד אמר, שלדעתו בתום חצי שעה לימוד עמו, ניתן לקנות את דרך לימודו של אבינו. ומהי דעתו על כך. ויען לו אבינו ויאמר, מי שאומר כך, לא למד עמי חצי שנה.

הרב מוסקוביץ תלמידו מטשעבין סיפר, שאבינו הראה לו 6 קושיות חזקות מכל רחבי הש"ס שאין לו עליהן תשובה.

הרב גבירר אמר בשם אבינו, שביאר על פי דרכו את מאמר חז"ל: "שאם ישאלך אדם אל תגמגם", שכל אדם שמגמגם מצליח בסוף להגות את המילה, אלא שלוקח לו זמן להוציא אותה מפיו. ומכאן יש ללמוד שכשעונים לשאלה יש לענות ישר קצר ולענין, ולא למרוח הרבה מלל מסביב לפני שמגיעים לנקודה המרכזית.

מנהג בחורים רבים בישיבה גדולה להקדיש מזמנם זמן רב לעסוק בהגדרת החילוק שבין סגנונות דרכי הלימוד של רה"י זה לרה"י אחרים. אחיינו ר' אפרים זיבלד בהיותו בחור, פנה גם הוא אל אבינו לשאול אותו על מהות דרכי הלימוד והחילוקים שביניהם. אבינו השיב לו: החילוקים ביניהם אינם משמעותיים כל כך, העיקר הוא ללמוד. עוד הוסיף לו אבינו, שכיוצא בדבר כאשר נמצאים במקומות שיש בהם מגוון של חוגים, חסידים ומתנגדים, מטבע הדברים שמתדיינים רבות אם דרך זו נכונה או אחרת, והזמן היקר הולך לאיבוד, אבל צריך לדעת שכל הנושאים

הללו אינם שורשיים, ואינם נצרכים להמשך החיים בעולם הזה, כך שניתן בהחלט לוותר עליהם.

והעמידו תלמידים הרבה

ממקומו שעל יד ארון הספרים, מתחת לנר-הזכרון לזכר משפחת וואהל, עמד הרב זייבלד כבכל יום. היכל הישיבה הגבוה של ישיבת סלונים רוחש וגועש, כשקול התורה מהדהד למרחקים. בחורים עומדים לצידו, שואלים שאלות בסוגיות הנלמדות ונענים. הגמרא פתוחה על מדף ארון הספרים, אצבעו של הרב זייבלד מצביעה על רש"י ומורה: קרא את הרש"י. מה כתוב כאן?

האצבע והעין האחת ברש"י, וזווית העין השניה סוקרת בדריכות את המצב בהיכל כולו. בתפקידו הרשמי כמשגיח, עליו לשים לב למתחולל בכל הישיבה. מה קורה עם הבחור היושב שם לבד, בלי חברותא?

אה. לא רק היום. גם אתמול וגם שלשום, בעצם - מאז נכנס לשיבה, לומד הבחור הזה לבד. שפת ה"לומדות" אינה שפתו, והוא מגשש את דרכו בעצמו. הוא רציני ומתמיד, אך לא משתלב בחברה. הנה, הוא לומד גמרא עם מאירי, סופר שם אותיות או עוסק במשהו דומה. מה יהיה אתו? יש לשים לב לכך; לעקוב אחרי המתרחש בימים הבאים, לראות אם אפשר לחולל שינוי.

זמן אלול וזמן חורף עברו ללא שינויים משמעותיים. הבחור לומד, לא עושה בעיות ומתקדם בדרכו.

בחודש ניסן החליט הבחור לבדוק משהו חדש. אימון בר"מים לא היה לו, אבל המשגיח החדש של סדר ב' נראה משהו שונה. מין ברית נכרתה ביניהם, מבוססת על מבטים מתגנבים, ומלחשת סוד: אני מבין אותך, שנינו עומדים באותו צד. אולי כדאי לנסות לקשור קשר בלימוד עם המשגיח? מאירי זה לא ה"ספר שלו", הוא לומד הדק היטב רש"י ותוספות. אם כן, אכין את עצמי היטב. אלמד במהלך חודש ניסן את הפרק שעומדים ללמוד בזמן קיץ, אעבור בעיון על רש"י ותוספות, ואתחיל בפרק חדש.

אמר ועשה.

זמן הקיץ הבא היה המלבלב בחייו. מדי יום היה ניגש אל המשגיח, הרב זייבלד, עומד מתחת לנר-התמיד-של-משפחת-וואהל. כשאצבעו של המשגיח הצביעה על רש"י, היה זה "רש"י שלו", מוכר ומאיר פנים. הם דנו כרעים משכבר הימים, מהי

הדרך הנכונה להסביר את האות הזו ברש"י? מה המשמעות של סדר הדברים בתוספות?

ליצני הישיבה היו מעירים בקריצה בהיכנסם להיכל: "... כבר עם הרב זיבלד". אבל לאותו "מבקש" היתה זו מחמאה.

הבחור הפך לאיש, כשהוא עושה חיל בלימודיו ונעשה למדן מן השורה. לימים הזדמן לו ללמוד במשך תקופה באותו בית מדרש עם אבינו, והזדמן להם לשוחח בלימוד פעמים רבות. הם היו מקדימים ודנים מי יציע ראשון את המהלך הנראה לו בסוגיא ואת סברתו, ולא פעם אבינו "ניצח" ואילץ את התלמיד-לשעבר לומר ראשון את המהלך הנראה בעיניו. כשהיה הלה מסיים להרצות את דבריו, היה אבינו פונה לתלמידיו שעמדו סביבו ואומר להם:

נו, הרי אתם רואים? הוא אומר בדיוק מה שאמרתי לכם...

הגיעו הדברים לידי כך, שכאשר היו מתחילים בלימוד היו יכולים להימשך ולדבר שעה וחצי, ובכוח היה מונע את עצמו מלפנות לאבינו בשאלותיו, כשלא היה בכך הכרח וצורך גדול, כדי שלא תהיה שיחתם על חשבון התלמידים האחרים.

...

בכל הישיבות שבהן למד, בין אצל ר' צבי קושלבסקי, בין בישיבת סלונים ובין בישיבת טשעבין, הקים אבינו תלמידים הרואים בו את רבם המובהק בלימוד, שכל חכמתם ממנו, שבכל מקום לימודם חושבים בלבם "מה היה הרב זיבלד אומר בסוגיא זו" (דוגמת בחור דתי שלמד בישיבתו של ר' צבי, ועד היום רואה באבינו את רבו המובהק; הרה"ח ר' מרדכי שלמה ברים, שלמד בישיבתו של ר' צבי בשנה הראשונה שבה כיהן בה אבינו כנו"נ, ובכל הזדמנות מזכיר אותו כרבו בלימוד; ועאכו"כ בסלונים וטשעבין), ותלמידים אלו חייבים לאבינו את חייהם הרוחניים (כהגדרת רא"ז גבירר). חלקם, בלעדי השפעתו של אבינו, לא היו ממשיכים ללמוד בכלל לאחר החתונה.

מלבד שיעורי תורה לרבים בימי חול המועד, לא היה אבינו משמיע שיעורי תורה לרבים, אם כי הוצעו לפניו מספר פעמים למלא תפקיד זה למסור שיעורים לרבים [לפי עדות ר' שמואל דוד שניאורסון]. לא אבה אבינו לקבל הצעה זו, באומרו שאין תועלת בכך, אלא בלימוד "אחד על אחד", שרק כך ניתן לבנות את התלמידים מהמסד עד הטפחות, בשינוי דרך הלימוד וסגנון החשיבה. וכפי שסיפר הרב ר' יהודה אריה קאליש, מג"ש בישיבת טשעבין, שהיה דן עמו פעמים רבות בשאלה אם

ראוי לקבל "מילויי מקום" כמגיד שיעור, כאשר דקות ספורות לפני התחלת השיעור מתברר שהר"מ נאנס מלבוא ונדרש למלא את מקומו. ודעתו של אבינו היתה, שאין טעם לקבל תפקידי מילויי מקום, מאחר ולא צומחת מכך תועלת בבניינם הרוחני של התלמידים.

ר' שמחה ריזל תלמידו מסלונים אמר, שדיבר עם האדמו"ר מסלונים שליט"א על אבינו, ואמר לו שקיימת אצלו השפעה גדולה בלימוד מאבינו. האדמו"ר ביקש ממנו להגדיר את מהות ההשפעה, והוא נענה והגדיר, שכשדיבר בלימוד עם מישהו, היה איתו ושמע אותו ורק אותו. והוסיף שכשלמד איתו היה מנתח כל שלב ושלב לעומקו, מה היה קשה ומה התירוץ וכו'.

הרב פישמן תלמידו מסלונים, לאחר שציין שחב לאבינו את דרך הלימוד, סיפר, שפעם לקראת סוף זמן אחד, בנה איתו אבינו שטיקל תורה לקובץ תורני, ועד עצם היום הזה אינו יודע מה משלו ומה משל אבינו, כי נתן את התחושה שהכל מאת התלמיד. כיוצא בו סיפר אחיינו ר' שמעון דייטש, שכשהוצרך להגיש את החבורה הראשונה, היה זה אבינו שעמד לצידו והדריך אותו ובנה יחד איתו את השטיקל תורה.

הרב קלמנוביץ הכיר את אבינו מאז שנכנס לשיבה, והיה שואל אותו את שאלותיו בסדר שלישי. אחרי ששאל היה יוצא עם בהירות ותשובה לשאלתו, והיה כותב את מה שהתחדש. כשנודעו הדברים לאבינו היה מבקש מדי פעם לראות את מה שכתב, והיה נהנה מכך מאוד.

משיב בסדר ג'

על דרכו במתן תשובות לבחורים בסדר שלישי, סיפרו הרה"ג ר' פנחס קורין שליט"א ועוד רבים אחרים, שכל אחד קיבל מענה לא פחות מחצי שעה, ולעתים היה בחור אחד שוהה אצלו מתחילת הסדר ועד סופו. הרב יהודה אריה קאליש הדגיש, שהסדר במרבית השנים היה שהיו מייחדים פתק ובו נרשם תורם של הבחורים שביקשו לשאול שאלות. אצל אבינו לא היה טעם לכתוב יותר מחמשה שמות, כיון שיותר מחמשה בחורים לא הספיקו לשאול את שאלותיהם במהלך סדר שלישי. פעמים רבות היה אבינו נשאר בישיבה שעה ארוכה אחרי סוף הסדר וממשיך לדבר בלימוד עם הבחורים, והיה אומר: עד 10:30 (השעה הרשמית של סוף ס"ג בישיבה) אני נמצא בגלל סדרי הישיבה, אחר כך אני נותן מזמני שלי.

הבחורים קיבלו מענה לפי התור, ולא פעם היו צריכים לתפוס ביום זה תור ליום המחרת (הרב קלמנוביץ). במקרים רבים בהמשך התור הופיע בחור מוכשר יותר, ולפניו היה בתור בחור בינוני בכשרונותיו. במקרים כאלו, נוטים נו"ל לקצר במענה לבחור הבינוני, כדי להשתעשע בדברי תורה עם הבחור המוכשר יותר. אך אבינו היה עומד תמיד בניסיון זה, ומעניק את המענה הסבילי במלוא אורך הרוח לבחור הבינוני. כל בחור היה מקבל יחס של כובד ראש לשאלתו, ואבינו היה אומר: אין שאלה מיותרת, מכל לימון עושים לימונענע. כל שאלה מרחיבה את הסוגיא ביתר בהירות (הרב קלמנוביץ).

סיפר ר' שלום צוויבל, שישב סמוך לו בסדר ג', ובמשך שבוע בחורים שאלו את אבינו בזה אחר זה על אותו ענין, עד שר' שלום כבר לא היה מסוגל לשמוע את אותם דברים שוב ושוב, אך אבינו עם כל הרעננות והפרישקייט חוזר שוב ושוב, כאילו לא אמר דבר זה מעודו.

ר' ישראל אשלג סיפר, שכשהגיע לשיבה בשיעור א' בא לשאול אותו שאלה, וכך היה סדר התשובה: אתה שואל כאן, אבל איך הבנת את רש"י. ולאחר מכן: ואיך הבנת את התוספות. והכל בסבלנות אבהית ללא גבול. וכך גם נהג בפעמים הבאות עם כל הפרישקייט, בנותנו תחושה של חברותא שבוחן את הסוגיא יחד, או יתירה מזאת שהוא כאילו תלמיד שיש ללמוד מחדש, בלא שום תחושת רב ותלמיד, למרות שהתלמידים כינוהו "הרבי". הוא היה אומר בשם הרבי מפשיסחא, על הפסוק "כאשר ישא האומן את היונק" שמשא רבינו הניק את התלמידים בתורה.

חלק מהתלמידים סיפרו (ר' אברהם צוויבל), שבפעם הראשונה שבאו לשאול אותו, היה מסביר פנים הרבה (כדי שהבחור יוכל לספר לאמא שלו בטלפון בלילה, שזכה היום לדבר עם המשיב, כפי שסיפר הרב שטרן), אך בפעם השניה במידה והבחין בתכונת נפשו של הבחור שהוא מסוגל להתעלות על ידי עמל המחשבה והעיון, לא היה מניח לו לשקוע בשטחיות נוחה, אלא היה מדרבן אותו ומעמידו על המקום הנכון. ומי שהיה בר דעת להבין את התכלית, היה מחזיק מעמד ונשאר קשור הלאה. וסיים הרב שטרן, שגם הוא לאחר החתונה החל לעבוד עם בחורים, ושאל לאבינו כיצד לעבוד עם בחורים. והשיבו: מה השאלה, בדיוק כמו שגידלתי אותך.

הרב טוביאס מטשעבין סיפר, שבתחילת הדרך היה סבור שהלימוד בעיון אינו שייך לו. ויד ההשגחה סיבבה שאירע שלא היה לו מקום לשבת, והמקום שניתן לו היה סמוך למקומו של אבינו. ופעם אחת הציע לפניו מהלך בסוגיא הנלמדת בהווא אמינא ובמסקנא, ואמר שאומר הכל "בדרך אפשר". העיר לו אבינו: "למה תאמר

בדרך אפשר, תגיד עם כל העוצמה!" משפט עידוד זה גרם לו להבין שגם שייד ללימוד בעיון, ולהתקדם מעלה מעלה בהעמקה בתורה.

לאחר שהחלים אבינו בפעם הראשונה, חזר לישיבה ללמוד עם בחורים בחברותא לפני הצהריים, אך לא חזר להיות משיב בסדר שלישי. בכל זאת היו מגיעים לשאול שאלות בשעה שהיה לומד עם החברותא, באחת הפעמים לא היה לאבינו זמן לענות לשאלה, ולכן כתב השואל את השאלה בכתב, וקיבל עליה תשובה בכתב, בהתייחסות מפורטת ונפלאה, בשני עמודי דפדפת (הרב קלמנוביץ).

חברותות

בזה אחר זה באו תלמידיו שלמדו עמו בחברותא בישיבת טשעבין משנת תשס"ה ועד שנת תשפ"ג, וסיפרו על היכרותם הראשונה עמו כמשיב, כשהם השכילו להמתין בתור הארוך כדי לקבל מאבינו מענה לשאלותיהם והדרכה כיצד ללמוד את הראשונים; את זכירתם בו בחברותא, שכאשר הודיע להם המשגיח על כך הם היו המאושרים בתבל, ועל התקופה הנפלאה שהיתה להם בצללם יחד עמו למעמקי הסוגיות, כשהוא מעניק להם תחושה של חברותא שווה בין שווים, ואת חידושי תורתו היה גורם להם לחדש מעצמם, מתוך ליבון מדוקדק של דברי הש"ס והראשונים. גם לשואלים שאלות של שטות, היה נותן תחושה שזו שאלה טובה והיה משיב בחביבות, באופן שיצאו עם תשובה ביד, וירצו לשוב לשאול. ורק לשואלים על מנת לקנטר, היה עונה בתקיפות.

ר' אברהם צוויבל הדגיש, שלמרות שאבינו למד את הסוגיא הנלמדת כבר פעמים רבות, בכל זאת לא הסכים מעולם לעיין בדברים שכתב במחזורים קודמים, עד שסיים ללמוד היטב את הסוגיא מחדש עם כל הפרישקייט. עוד סיפר, שאירע פעם שראה אבינו שהחברותא אינו מרוכז דיו, ואינו מסוגל ללמוד מאיזו סיבה שהיא, ראה לנכון לפטפט איתו בשיחות חולין.

ר"א צוויבל הוסיף, שאף פעם לא ראו אצלו לחץ שצריך ללמוד, ואת המושג 'לפחד ממשגיח' ביטל לגמרי כשראה שהבחור נזקק לכך. עוד סיפר בהתפעלות, שכאשר מצאו בדברי הראשונים שלא כדבריו, לא בוש מלחזור בו מכל המערכה שבנה, והיה מכנה מצב שכזה בשם "קריסת מערכות".

על תחילת הלימוד בחברותא עם ר' משה יצחק קלמנוביץ סיפר זה האחרון, שהיה זה בחורף שנת תש"פ, שחשקה נפשו ללמוד עם אבינו, אך המשגיח רצה לתת למישהו אחר, ואבינו הכריע על פי מאמר של אחד מאדמו"רי חב"ד שתחילה צריך

ללמוד עם בחור שאפשר לקדם אותו, וכך קיבל את הזכיה ללמוד עם אבינו. בתחילה סיכם עמו, שאם יקדים לבוא לפני השעה 9:35 ילמד עמו ספר חובות הלבבות, והספיקו ללמוד במשך תקופה ארוכה רק את הפתיחה, כיון שהלימוד היה כלימוד הגמרא, שכל פסוק שמביא בהקדמתו היה מחשב מה רואים מפסוק זה, והאם פסוק זה נאמר ע"פ הסדר או לא. וכך למדו עד הרגע האחרון. בשנת הקורונה למד אבינו במשך שנה שלמה עם החברותא הרב קלמנוביץ בטלפון, דבר יום ביומו, משך כשעתיים, ואח"כ למד עוד שעה עם החברותא ר' משה מרדכי שטנגר ור' יעקב יוסף הלפרין.

בתקופה האחרונה למד בחברותא בשעות הערב עם הרב ישראל אשלג.

לא רק בישיבות העמיד תלמידים בלימודו בחברותא. אחד מנכדיו של גיסו נקלע פעם לקושי בישיבה, ואבינו הציע לו, במהלך שמחה משפחתית, לקבוע עמו לימוד בחברותא אחת לשבוע. הוא נתן לבחור להבין שכל האחיינים קיבלו בחיי-בחרותם הצעות דומות, והוא היחיד שהשכיל לנצל את ההצעה ולהיענות לה. ואכן היו לומדים מדי שבוע שעתיים, תחילה במוצאי שבת ובהמשך במהלך השבוע, כשהוא מרומם את רוחו של הבחור ומיישר גם אותו בדרכי הלימוד.

הקשר עם התלמידים בתורה ועבודה

הקשר עם התלמידים היה קשר חזק, שהתרחב גם מחוץ לשעות של סדרי הישיבה, כמו שסיפר ר' שמחה ריזל תלמידו מסלונים, שפעם אחת העלה אותו לביתו בחוה"מ ודיברו בלימוד וחסידות עד 2 בלילה.

קבוצה נבחרת של תלמידים מסלונים מסלתה ומשמנה של הישיבה היו נוהגים לעלות ביום י"ד אדר אל בית אבינו שנים רבות, לסעוד את ליבם מיינה של תורה, וניגוני דביקות. העליה לרגל היתה בראשות אחיינו ותלמידו ר' יחיאל יהודה דייטש, ולאחר מכן על ידי אחיו שמעון דייטש.

סיפר ר' אברהם צוויבל, שבתחילת תקופת הקורונה למדו בטלפון, והוא אמר לאבינו שכמעט ואין לו בבית ספרים. אמר לו אבינו, שכל ספר שירצה יבקש ממנו, והוא יוציא מהאוצר החכמה וישלח לו.

קשר זה עם התלמידים המשיך גם שנים ארוכות לאחר שפסקו ללמוד בצוותא, וגם כשהיו מעבר לים. וכעדות ר' הרשל דייטש מטשעבין, שיכול להצביע על כל רחוב בבורו פארק מה דיבר שם בטלפון עם אבינו.

הרב אשר זאב גבירר תלמידו מסלונים סיפר, ששנים רבות לאחר לימודיו בסלונים שלח לאבינו ד"ש על ידי אחיין, ואבינו מסר בחזרה בזה הלשון בתקיפות המעורבת בחיוך: "אם דודך זוכר את המתבאר בדברי הרשב"א בסוגית אינו ברשותו, יש לו מה לדבר עמי, ואם לאו, אל יראה פני".

ראש ישיבת טשעביץ, הגרי"מ שניאורסון, בבואו לנחם, הדגיש את התרומה שהישיבה קיבלה מנוכחותו בה ושימושו כנו"נ בס"ג וחברותא לבחורים בס"א, וציין לשבח את העובדה שהבחורים שלמדו עמו היו כרוכים אחריו גם אחרי נישואיהם, בהיותם תלמידיו המובהקים והמושבעים.

הקשר עם התלמידים בשאר עינים

קשר זה עם תלמידיו היה כה עמוק, והתרחב גם לשאר תחומי החיים. וכמו שציינו כמה מהתלמידים (ר' אברהם צוויבל ועוד) שהיו סמוכים ובטוחים על דיסקרטיות מלאה. היה מתעניין בשלומם תדיר, אהב אותם כנפשו, שמח בשמחתם ומבקש שיעדכנו אותו בשמחותיהם.

וכמו שאמר הרב דנציגר שהיה אבינו חוזר תמיד על הפסוק 'ושננתם לבניך' אלו התלמידים, שכשם שהבן מעדכן את אביו בכל שמחה הבאה לפתחו, כך גם התלמיד. והוסיף אבינו, שהוא נכד של ר' אריה לייב מאלין, כי הוא תלמיד של ר' צבי תלמידו. ופעם אחת התקשר אליו תלמידו ואמר: הנני שמח לבשר שנולד ל'רבי' נכד, כי לי תלמידך נולד בן, נמצא שהוא נכד של ה'רבי'. ענה לו אבינו בצחות: הנך מערב פשט בדרש, הפשט של רש"י ב'ושננתם לבניך' הוא התלמידים, והדרש של רש"י ב'ושננתם לבניך' אלו הבנים. נמצא שבנך הוא בדרש, ואתה בני בפשט.

סיפר ר' אברהם צוויבל, שהתארס בשעה מאוחרת, ולכן לא סיפר לאבינו עד למחרת בבוקר, ואבינו הקפיד עליו מדוע לא מיהר לעדכן אותו. האדמו"ר מזוטשקא-ירושלים, שלקח לחתן אחד מתלמידיו, סיפר שאמרו לו בשעת גמר השידוך שהוא זכה ב"תכשיט", ברם הצורך של התכשיט הוא ר' חיים יצחק.

כשנישא החברותא שלו ותלמידו ר' חיים הברשטאם בחו"ל, הסתפק אבינו מאד אם לנסוע לחתונתו לחו"ל, ר' חיים מאוד רצה שיבוא, וגם אבינו רצה לנסוע, והתפלל לה' שיאיר עיניו, ולבסוף לא נסע, אך כדי לתת לו הרגשה טובה ביקש ממנו לצלם את השטריימל ולשלוח לו תמונה באימייל.

באהבתה ישגה תמיד

אם יתן איש את כל הון ביתו באהבה שאהב אבינו את התורה - בוז יבוזו לו. היה חוזר מדי פעם [לאמנו אמר זאת מיד לאחר נישואיהם] בנוסח כזה ואחר: "איני יודע אם מגיע לי שכר על תורתי, כיון שאני אוהב ללמוד ונהנה מהלימוד עצמו". לא ניתן לתאר את דבקו בתורה בכללותה. נאלץ להצטמצם בציון נקודות ספורות, והמתבונן ירד ויבין מבין הפרטים את עומק הדבקות שהיה דבק בתורה עד נשימתו האחרונה.

בהספד שנשא בלוייתו של ידיד-נפשו, הגה"ח ר' אהרן דוד פנט זצ"ל, חזר בתוך הדברים על יסוד שאמר ר' אהרן דוד עצמו, כש"הוא היה אומרו", והוא מייצג נאמנה גם את אבינו: בזוהר הק' (ח"ג דף רכט:) נדרש הכתוב "וימררו את חייהם בעבודה קשה בחומר ובלבנים" (שמות א, יד), "וימררו את חייהם בעבודה קשה" דא קושיא, "בחומר" דא קל וחומר, "ובלבנים" בלבון הלכה. בתורה אור לאדה"ז (ויחי, דף מט, א) מצטט מאמר זה בתוספת שאינה במקור, הוא מקדים: "וימררו את חייהם" זו תורה, שנאמר כי הם חיינו. והדברים אומרים דרשני. כיצד מתעלה מרירות החיים ומתפרשת כתורת חיים? אלא שכאן הראו לנו עומק משמעות של חיי תורה. רבים הם הנהנים מוורט טוב, ישנם גם רבים שנהנים כשהם זוכים לחדש מהלך מאיר עיניים ומיישר גבעות בסוגיא. אך רק מי שחי את התורה באמת, שהיא נשמת אפיו, הוא זה שנהנה גם כאשר התורה מרה לו, גם כאשר שבוע שלם הסוגיא הולכת ומסתבכת ללא מוצא, קושיות הולכות ומערפלות את הראיה הבהירה, ואין איש יודע אם וכיצד יוכלו בכלל להיחלץ מהסוגיא בשלום. רק מי שזו חייו, חי גם מאותו "וימררו את חייהם זו תורה".

ידיד נפשו הרה"ג ר' אלימלך וינברג בבואו לנחם פתח ואמר בסערה והתלהבות גדולה: אפשר לקרוא עליו בלי גזמה את הפסוק "אֵילַת אֲהָבִים וַיַּעֲלֶת חַן דְּדִיָּה יִרְוֶה בְּכָל עֵת בְּאַהֲבָתָהּ תִּשְׁגֶּה תָּמִיד". היה מדביק את כל סובביו עם הברען שלו בלימוד, עד שגם אם היה הלומד עמו עייף ויגע, היה נוסך בו כוחות רעננים ומחודשים. כשהיה שואלני שאלה פשוטה, ידעתי שזו הקדמה לבנין גדול. דמות אמיתית של ת"ח, שכל כולו תורה בלי קלישאות.

ואם ב"ברען" עסקינן, סיפר הרב אשר זאב גבירר, שדרכו של אבינו היתה למצוא כל מיני מראי מקומות שאינם מקומיים, ולייסד שכל עיקר הסוגיא תלויה באותם מראי מקומות. והיו סובביו מתווכחים עמו האם אכן יש קשר בין הציון לסוגיא או לא, וכך היתה השלהבת עולה מאליה.

גם ידידו הגאון ר' חיים מן ההר אמר עליו, שהדביק בו חשקת התורה. ובכל פעם שהיה פוגש אותו, היה שואל אותו בלימוד, ולא היה מניח לו עד שליבן את הענין היטב.

שנים רבות חלפו מאז נפרד מידידיו הרבנים שלמדו עמו אצל ר' צבי בפרשבורג, אך הקשר ביניהם נותר קיים לנצח, כי עדיין לא נוצר דבר שיוכל לנתק ולהתיר קשר של תורה, ומים רבים לא יוכלו לכבות את האהבה [ראה דברי ידידיו לעיל 'דרך הלימוד'].

כמה וכמה מתושבי השכונה סיפרו שהיה יושב שעות ארוכות רכון על התורה בבית הכנסת "בית ישראל" בחדר הפנימי, או "סאטמר" או "יד שמעון", בלי לשים לב לכל הסובב אותו. גם ר' בנימין גרוסברד אמר שכשהגיעו הורינו לגור בשכונה היה ילד, אך כבר אז הצטייר אבינו בעיניו בדמות של בן עליה אמיתי, אף שעדיין לא הכירו אפילו בשמו. הרב וינגרטן ר"מ בשי"ק ראחמסטריווקא שיעור ג', בעל "הסידור המפורש", סיפר בבואו לנחם שהיה יושב לצידו שעות רבות ב"סאטמר", והיה מלבן עמו את הסוגיות שמסר עליהם שיעורים בישיבה, ולאחר מכן היה אומר בשיעור שדברים אלו ליבן עם תלמיד חכם אחד, וכך נוצרה אורית ריתחא דאורייתא. הוסיף והעיד שהיה אבינו בקי בכל סוגיות הש"ס להוסיף מידע, בימים שלא היו ספרי מפתח.

ר' מרדכי דוד אלישיב חתן ר' מאיר קרויזר העיד שהדוד הגאון ר' יהושע העשיל ברים (ראש ישיבת בוהוש) שלח אותו כמה פעמים לעיין בספר חלקת יצחק, והעריכו רבות באומרו "הוא למדן גדול".

אחינו ר' אפרים זייבלד סיפר שבתקופה שבה למד בישיבה גדולה, היא ישיבת סלבודקא, היה אבינו פוגש אותו מדי פעם ברחובות שכונת שערי חסד, כשאבינו חזר מביקור-כיבוד-הורים, והיה מדבר איתו בלימוד. היה מקשה לו קושיות חזקות מהסוגיות בהן עסק, באומרו שקושיות אלו גם הגאון ר' דב לנדו אין לו עליהם תשובה.

בכל עת מצוא היה אבינו מוצא את החידוש הנוגע לאותה עת, אם זה בהתאסף בני המשפחה לסעודת מרעים בימים טובים חנוכה או פורים, כאשר הכל היו מדברים על דא ועל הא, היה לפתע מרים בקולו קול עוז ואומר, שמעו נא את החידוש שהתחדש לי לאחרונה. הס הושלך, ואבינו היה מרצה בפה מפיך מרגליות את החידוש שחידש, כשננסכים בקולו חדוה ושמחה יתרה. בני המשפחה היו גם הם מעירים ומוסיפים משלהם, והיו פניו מאירים באותה שעה כמלך בגדוד.

וכן להיפך, כאשר לאחרונה ישב שבעה על אחיו ר' מרדכי ז"ל בחודש חשון תשפ"ב, אותה עת למד הלכות אבל ברמב"ם, וחדש מערכה ארוכה על פי דיוק לשונו, על מהותה ותכליתה של האבלות, שאין מטרתה להצטער, אלא להתעורר לתשובה, וכן התפעל משו"ת מהרש"ל (סי' סו) המחדש (בתירוץ השני) שהמלמד תורה לאחרים בשכר מותר בעסק התורה בימי אבלות, "דמאיזה צד אסרו אבל בתורה משום שמחה, ומאחר שזה טרוד במלאכתו לית ליה שמחה, אפילו העיון שהוא מעיין ההלכה קודם שילמוד עמהם מ"מ בהול במלאכתו כדי שיוכל לגמור פעולתו". מכך הוציא אבינו, שהרבצת תורה בשכר אינה מביאה לשמחה ואינה לימוד אמיתי, ורק הלימוד תורה כמותו, משוחרר מכבלי השעבוד לתלמידים, לומד תורה לשמה ושמח בה.

גדול היה הריכוז שהיה לאבינו בלומדו את התורה, ריכוז נדיר ומיוחד כמעט שאינו בנמצא, בפרט אצל אדם כמותו שהיה איש בין אנשים. היה יושב רכון על לימודו וכתביו שעות ארוכות, ולא היה מסיט מבט כלל אל החולפים על פניו. גם ביושבו בביתו היה מרוכז כל כולו בלימוד. בילדותו שאל אותו בנו כמה זמן מסוגל אדם להיות מרוכז בענין אחד, מבלי להסיח דעת לענין אחר, והוא השיב, אני עבדתי על עצמו בצעירותי שאהיה מרוכז בענין אחד 15 דקות. העידו על כך נכדיו שהיו ישנים אצלו בלילות בתקופת לימודם בישיבה-קטנה בירושלים, שכאשר היו שבים מהישיבה לביתו, היו חולפות דקות ארוכות בלי ששם לב שמישהו נכנס, ורק לאחר רבע שעה שהיתה חולפת יחידת הזמן של הריכוז, היה שם לב, ומיד קם לחמם אוכל ולהגיש ולדאוג לשלום הנכד היקר ללבו.

דרך ארץ רבה היתה לאבינו בפני התורה, להקדיש לה את מלוא היישוב הדעת והריכוז. תמיד היה אומר, שאי אפשר ללמוד בעיון הראוי, ללא שיעור שינה כראוי, והמקמץ בשינתו סבור שמסגף גופו לעבודת ה' ומעשיו רצויים לפני ה', אך אינו שם לב שמזיק בכך לכוח ויכולת העיון שלו בתורה. כשהיה שב מקיום מצוות כיבוד אם במעון הורים, והיה מותש וזקוק למרגוע, היה נח לעתים גם 20 דקות, ואחר כך היה שב ללמוד עם החברותא. אולם מאידך, גם במצבים וזמנים הכי קשים, כשאנשים אחרים אינם מסוגלים לא ללמוד ולא להתפלל, הוא היה יושב ועוסק בתורה בעיון רב.

הרב טוביאס מטשעבין סיפר, שלכל החברותות של תחילת סדר א' היה אבינו מורה בקביעות: "לך לאכול תחילה פת שחרית ולאחר מכן תשוב ונלמד". כי ידוע ידע שאי אפשר ללמוד בריכוז הנדרש ללא פת שחרית מסודרת.

מאהבתו לתורה היה מחזור לעמול בה גם בגופו, ולא היה מניח לאחרים להביא לו ספר מהארון. ר' שלום צויבל אמר, שהיה מתרץ שכואב לו הגב, ולכן הוא צריך להזדקף ולקחת לבדו. והביא בשם רעק"א שיש לעמול להביא את הספרים מהארון. גם ר' ישראל אשלג סיפר, שגם בימי חולשתו בחורף תשפ"ג בלומדס בביהמ"ד בעלזא, לא הניח לו להביא הספרים, ותמיד טרח להביאם בגופו.

אודות לימוד פנימיות התורה, היה אבינו אומר בדרך צחות שיש לו הסכמה מרבו הגר"ר משה לוריא שלא ללמוד פנימיות התורה, ומעשה שהיה כך היה, כאשר עקב אילוצים נסגרה ישיבת 'לפלגות ראובן', עבר הגר"ר משה לוריא לישיבת שער השמים, והחל לעסוק בתורת הסוד וללמדה ולכותבה. באחד הימים עלה אליו אבינו ודיבר עמו בלימוד, והשיחה נסובה גם על טעמי המעבר ללימוד תורת הסוד. אמר לו ר' משה: "לכל אברך יש תקופה בה הוא 'מתייבש' וזקוק להתחדשות, ולימוד הסוד מועיל ויוצק בו חיות והתחדשות. גם אצלך", הוסיף, "כשתתייבש תעבור ללמוד קבלה". אבינו היה מסיים ואומר, אם כך הלא הורה לי רבי שלא ללמוד תורת הסוד, שהרי מעולם לא אירע אצלי שמץ התייבשות, תמיד יש לי גישמאק חדש בעיון התורה הנגלית.

מרגלא בפומיה בדרך צחות, שעיסוקו הוא בתורת הסוד, כיון שלומדי תורת הסוד אינם המקובלים הלומדים דברים שכבר כתובים וברורים, ואינם מגלים כל סוד חדש בלימודם, ורק אותם הלומדים גמרא בעיון הם המגלים את סודותיה וצפונותיה של התורה. והיו שגורים על פיו דברי רש"י (שבת פח: ד"ה למיימינים) על לימוד העיון: עסוקים בכל כחם, וטרודים **לדעת סודה**, כאדם המשתמש ביד ימינו שהיא עיקר.

עדות העידה אמנו בפנינו, שפעמים רבות היה שוכב לישון עם קושיה, ובבוקר מספר בשמחה שיש לו כבר תירוץ לקושייתו. הלא חז"ל אמרו (ברכות נה:): אין מראין לו לאדם בחלומו אלא מהרהורי לבו. אם כך אין פלא בדבר, שהרי עיקר הרהורי לבו ביום היו בדברי תורתו, מהם ובהם היתה טרדתו.

חיבה יתירה היתה לאבינו לדברי הגר"א, על פיצוח ה"שם" שבדבריו, והפטיר פעם אחת, שזו גימטריא של שמו. היו פעמים שאמר לתלמידיו, שהוא יגע על ס"ק אחד בביאור הגר"א שלשה ימים, ופעם אחרת אמר שהוא טורח אחריו כבר שבועיים. תדיר היה מוצא בדבריו הקצרים פנינים נפלאים התואמים את יסודותיו במרחבי הש"ס.

כמו כן היה משקיע זמן רב בטעמיו המחודשים של הלבוש בהלכות, שכידוע חידש מדנפשיה טעמים להלכות שבשו"ע, והשיגו על כך הסמ"ע, ואבינו היה עמל הרבה בתורתו ומחבבה ביותר. רבים ממהלכיו בישוב דעת הלבוש נדפסו בספרי "חלקת יצחק", ואחרים עודם בכתובים. כשנודע לו שהוא נין ונכד לבעל הלבוש גדלה שמחתו, וביותר שמח כשהצליח לרכוש סט של ספרי הלבוש, בשעה שהיה קשה מאוד להשיגם (לפני צאת שתי המהדורות החדשות).

כמו כן העיד ידידו הגאון ר' עמרם אופמן מכולל זיבענבערגן, שכשהיה מגיע לדברי הנתיבות המשפט, ועל פניו היו הדברים סבוכים ומעורפלים, היה אבינו מסביר אותו בבהירות גדולה מהיסוד ואחריו כל המסתעף ממנו, עד שהיו הדברים שמחים [כך גם העיד ר' אברהם צויבל, שהיה לאבינו דרך ארץ מיוחדת לדברי הנתיבות המשפט, שהעולם היה נעצר אצלו מפני דבריו]. גם ל"נתיבות" הרגיש קשר מיוחד בהיותו נכדו (ובצוואתו הסתמך על דבריו, כדלהלן בפרק "אחרית"). כמו כן היה מדייק הרבה בלשון הרמב"ם, בסדר הלכותיו ופרקיו, דברים שאין לו אח ורע בדומה לו.

אמר פעם לר' שלום צויבל, שסוגיית 'חייב אני לך מנה בשטר', היא "א'עולם הבא סוגיא" שלו.

היותו נעים שיח בכל עניני העולם אינו סוד, אך מכריו ידעו שכשרצונם להחיותו באמת, עליהם לדבר עמו בעניני התורה ועיוניה. העידו על כך ביותר ימי חוליו, שבהם כמעט ולא ענה לשיחות טלפון, אלא רק למי שהבין שהוא חפץ לדבר עמו בדברי תורה. סיפר ידידו כנפשו אחיינו ר' זעליג לייב קליין, שבשומעו שחזרה אליו מחלתו, חיפש סוגיא שמתמצא בה, עד שמצא בחלקת יצחק חלק א' סימן בעניני הסיבה, ומיד כתב הערות ושלח אליו בדואר בערב ר"ח ניסן תשפ"ג, ואכן מתוך כך זכה שאבינו שב אליו והתדיין עמו על הערותיו.

גם בשנת תשע"ז כשנודעה לו הבשורה המרה כלענה, שהתגלתה אצלו המחלה בפעם הראשונה (לאחר שבכה מעט), עלה לשיבת טשעביץ, ותפקד בתפקידו כמשיב במשך שעתים. אחד התלמידים (רב"א צויבל) סיפר בימי השבעה, שהוא זוכר שבאותו לילה אמר לו אבינו שהוא כבר התאושש, והשאלה מה יהיה עם הרבנית. אכן, התורה היתה נחמתו ומפלטו, וכפי שנהגה אמנו לומר לו בהמשך: אדם רגיל מוצא מפלט אחד מדאגותיו המייסרות והמפלחות – השינה, אליה הוא נופל כשהוא תשוש וחייב להירדם, ובשנתו הוא בורח מהמציאות המרה; אך לאבינו יש מפלט אחר: התורה, בה הוא שוקע בכל הווייתו, ושוכח מכל הדאגות והחששות

המייסרים. בשנים הבאות, עד ימיו האחרונים, היה אבינו חוזר בשמה על הגדרה קולעת זו.

בהמשך בשנת תשע"ח בתקופת הטיפולים בבית החולים והבידוד הממושך בבית, שקד על הוצאת הכרך השלישי של ספרו, בעריכת הדברים וסידורם על דיוקם, בהוספת מפתחות וכל הנצרך להשלמת הספר, אותו חילק בסעודת ההודיה כשהחלים מהמחלה. וכל זאת בעידודו של ידידו הג"ר שמואל שטיגל זצ"ל שהכיר את תכונת נפשו של אבינו, שהתורה היא תורת וסם חיים, וממנה תוצאות חיים ומרפא לנפש ולגוף. וכפי שהעידה אמנו שהתורה להיות עמו בבידודו, שבכל עת שדיבר בדברי תורה עם ר' שמואל, ממש חייתה נפשו והיה נראה כאילו בריא לגמרי.

וזה לשון אבינו בהקדמתו לספרו השלישי: "תודה מיוחדת למורי ורבי הגאון הצדיק הרב שמואל שטיגל שליט"א, אשר סייעני לעמוד בקרן אורה בכל תקופה זו, לראות ולקבל את כל הבא עלי באספקלריא של תורה, ותמך בי רבות לחזק רוחי, והשקיע הרבה מאוד מזמנו היקר, כמעט דבר יום ביומו, לשוח בסוגיות הנלמדות באותו זמן, ודחפני והמריצני להמשיך לעמול בעיון תורתנו הק' גם בימי קושי ומכאוב. ישלם לו ה' בבריות גופא ונהורא מעליא, ורוב נחת מצאצאיו ותלמידיו". (וראו גם להלן בהספד שנשא אבינו על ר' שמואל, שבו עסק גם כן בנקודה זו).

הרב מתתיהו, בנו של הג"ר שמואל שטיגל, ציין בהתפעלות, שאין כל קשר בין אבינו לאביו לא בסגנון הלימוד ולא בסגנון החשיבה, מלבד בידיעת הראשונים הנדחים, ומלבד דיוק כל אות בביאור הגר"א. ואעפ"כ היתה קיימת ביניהם ידידות עצומה שאין לשערה ולתארה.

וסיפר ר' מתתיהו, שבהיות אביו מאושפז בבית חולים לאחר התקף לב, בא פעם אחת לבקרו, וכבר מחוץ לחדר שמע קולות ויכוח רמים בלימוד. ר' מתתיהו נחרד עד עמקי נשמתו, משום שהיה חרד לגורל לבו החלוש של אביו. אולם לא עלה בידו להפסיקם עד שסיימו את הנושא.

באותה שנה, כאשר הרופאים כבר התירו לאחרים לשהות במחיצתו, והוסרה חומת הבידוד, למד עמו החבורתא ר' אברהם צוויבל בביתו, וסוכם ביניהם שר' אברהם יתקשר מראש אם היום יש בכוחו ללמוד עמו, ור' אברהם סבור היה לפי אומדן הכוחות שלא ילמדו אלא פעם-פעמיים בשבוע, אולם בפועל לא היתה אף לא פעם אחת שאבינו אמר שאין בכוחו ללמוד. כל יום למדו שעתיים, ולעתים הדבר גבל באפיסת כוחות, עד שבקושי רב היה אבינו מלווהו עד דלת הבית.

באותה תקופה סיפר אבינו לר' אברהם צוויבל, שהוריד ים של דמעות ב"אהבתי כי ישמע ה'" שבהלל בחג הסוכות תשע"ח.

סח לנו ר' נתן שניאורסון מטשעבין, שאמר לו אבינו, שקיבל כסף מביטוח לאומי עבור שיקום והחלמה ממחלתו, ומכסף זה הוציא כרך שלישי זה. והפטיר, שזה ממש ייעוד ותכלית הכסף, שהכסף נועד לשיקום, וזה הוא השיקום שלו, להוציא ספרו לאור.

כה אופייני עבורו החידוש שחידש וכתב ביום הפורים האחרון לחייו בשנת תשפ"ג, ש"אורה זו תורה" היא תורה בעיון, שהמן לא מנע מישראל את לימוד התורה בבקיות, וכל גזרתו היתה על האורה של התורה, היא התורה בעיון, ונמצא שכש"הדר קיבלוה מאהבה", עיקר עניינו של יום הוא לימוד התורה בעיון.

היה משנן באוזנו רבות את דברי השפת אמת על רבקה, שמי שלומד תורה לשמה, עולים מי התורה לקראתו ומוצא תירוצים לקושיות שהיו להם. וכן את דברי החתם סופר, שכאשר הלומד מוצא את אותו ענין שלמד במקום אחד גם בלומדו במקום אחר, יש בכך הוכחה שהיא תורה לשמה. בתקופה האחרונה היה פוגש פעמים רבות את אותו ענין בין בלימוד של הבוקר ובין בלימוד של הצהרים, והיה משבח ומקלס זאת רבות. בתחילת זמן חורף תשפ"ג ציין בתפעלות, שעומדים ללמוד סוגיות דומות בסדר א' (סוגיות חזקת מטלטלין בריש פרק שנים אוחזין) ובסדר ג' (ענייני חזקת מטלטלין בחו"מ). וכן היה מציין בשמחה על פעמים רבות שהיה לומד במקרה דברי אחד מהראשונים או אחד מהאחרונים, שאינו נפגש בדבריו תדיר, ובעיינו לאחר מכן בלוח שנה היה מוצא שבדיק באותו יום חל יום יא"צ של אותו רב.

עד נשימתו האחרונה יגע בתורה בעיון רב ללא מיצרים. כבר בחודש חשוון היה חלש מהרגיל, וסוכם שהרב אשלג יסיע אותו ברכבו אל ביהמ"ד בעלזא שם למדו יחדיו, ומשם גם ישיבנו אל ביתו ברכבו, אך תמיד ההסעה היתה רק בהלוך ולא בחזור, כי בחזור היה צועד ברגליו. לשאלת הרב אשלג למה הוא מפר את ההסכם, השיב, שהלימוד מעניק לו כוחות מחודשים, והדרך שמורה לו לחזור על הנלמד במוחו, כי קל לו יותר לעשות זאת "בלכתך בדרך" מאשר בנסיעה ברכב. ולא אחת אירע שלאחר שובו לביתו, התקשר אליו אבינו בהתנצלו על ההפרעה, בצינו ששכחו לחשב ענין פלוני ולשונו של אלמוני. גם הרב קלמנוביץ סיפר שבאחד מן הימים בשעת הלימוד בחברותא לא מצאו את דברי אחד המפרשים במקורם,

ובלילה התקשר אבינו בשמחה גדולה ובישר שמצא את הדברים, ולא יכול היה להמתין עד למחרת, אלא מיד כשמצא את הדברים התקשר אליו.

אם במצות 'בלכתך בדרך' עסקינן, היה אומר שבדורינו כל אחד מרגיש צורך לעשות משהו בנסיעה, לשמוע מוזיקה או לפתוח ספר, בשעה שאפשר לשבת ולחשוב, על נושא שנלמד או עניין אחר שיש לחשוב עליו.

גם בשהותו בבית החולים בימיו האחרונים, המשיך לעמול בתורה עם החברותות בלומדו עמהם על ידי הטלפון. בימים שחש חולשה וסחרחורת סיכם עמהם שלא ילמד אלא 10 דקות, ואם יוכל ימשיך, אך באופן קבוע היה הלימוד נמשך עד שעתים, כשיעור שהיה קבוע ללימודם. ולא עוד אלא שהיו פעמים רבות שכשסיים הפטיר ואמר "כעת נוסף בי כח וחלפה הסחרחורת", ולאחר קם מהמיטה וישב סמוך לשולחן שבחדרו, וכתב את החידושים שחידש באותן שעות.

אירע פעם אחת שלמד עם הרב אשלג שעתים, וכיון שהיו באמצע בירור דברי הש"ך, אמר יש לסיים את הש"ך תחילה. ולאחר מכן אמר "הקבינט אוסר עלי להמשיך, ולכן אפילו לילה טוב אינני יכול לומר", והיה מנתק.

ופעמים אחרות אירע שהגיעה העת להחליף עירו, ואז היה אומר אבינו לחברותא: "כעת תהיה קצת מוסיקה קלאסית [-הצפצופים של ניתוק העירוי], אבל זה לא יפריע ללימודנו". החברותא סיפר שהיה שומע מבעד לטלפון את האחות בביה"ח אומרת לאבינו: "אתה באמצע השיעור?". והוא היה משיב: "זה בסדר זה לא מפריע".

באחת הפעמים בהיותו בביה"ח, לאחר לומדו עם הרב אשלג זמן רב דברי ביאור הגר"א, אמר ולא מן השפה ולחוץ, בזה הלשון: "שוה לחיות 70 שנה עם ייסורי רפואות כדי לפענח את דברי הגר"א הללו, שעדיין לא פענח אותו אדם מעולם".

תורה זו שלמד באף, לא היתה תורה בבקאות, אלא מתוך עמל ועיון כתמיד, והסוגיות האחרונות שעסק בהן היו סוגיות תקפו כהן עם ר' משה יצחק קלמנוביץ, [הסוגיא האחרונה שלמדו היתה "הקדישה ולא תקפה", כשאבינו אמר לו על כך, שזו "הקדמה של הפתיחה" של הסוגיא]. וסוגית חזקת מטלטלין, סימן קלח, עם הרב אשלג. ובעניני קדשים אשר במסכת תמורה, עם הרב חיים הברשטאם. פעם אחת בלבד היתה חריגה, כאשר כוחותיו לא עמדו לו, ור' משה יצחק הציע ללמוד עמו גמרא מסכת תענית במקום סוגית תקפו כהן, שהיתה יחסית קלה יותר. אך גם אותה לא היה אפשר ללמוד בשטחיות. הם צללו למעמקיה, וגם היא החייתה אותו והחזירה לו את כוחותיו, ומיד חזרו לנבכי סוגיית תקפו כהן, בעומק חשבונותיה.

בליל בדיקת חמץ תשפ"ג דיבר עמו החברותא הרב ישראל אשלג, אשר למד עמו הלכות חזקת מטלטלין במשך כשנה [לפני כן למד עמו הלכות שמיטה כדי "להתאוורר"], ואמר לו אבינו, שזה עתה סיים לכתוב חידושי בחושן משפט סימן קל"ח, והוא מתחיל לכתוב סימן קל"ט.

באחד הימים ששהה בבית החולים חלפה על פניו עננה של תוגה, אמנו שמה לב לכך ושאלה אותו, האם ישנו איזה מיחוש או כאב. השיב אבינו: "אח, מה שמכניסים לי בעירוי זה סתם מים, ואין בהם כלום, מטרידה אותי כעת קושיית רע"א שאיני מבין אותה לאשורה". בבוא החברותא הרב אשלג בימי השבעה, אישר ואמר שהוא יודע באיזה רע"א מדובר.

אמרנו "תורה שלמדתי באף", אך אין הדבר מדויק כלל, כי כאשר אמרו לאבינו פתגם זה, אמר, מעולם לא היה זה "באף", תמיד תמיד היה זה מתוך גישמאק וחיות ושמחה. וכפי שכותב בהקדמה לספרו השלישי:

והנה בתפילת טל וגשם אומרים לחיים ולא למות, והגירסא היא למות בפתח ולא בשוא, אף ששמעתי י"א בשוא, וצריך לבאר שלמות בפתח, פירושו לא מות, וכדאיתא במס' נדרים שהאומר לחולין בפתח פירושו לא חולין אלא קרבן, ועיין בטור או"ח סימן תקפ"ב וז"ל והר"מ מרוטנבורג היה אומר לחיים בשוא ולא לחיים בפתח כי לחיים משמע לא חיים כדאיתא בנדרים לחולין כמו לא חולין עכ"ל, ולפי"ז תמוה מה שאומרים ולא למות בפתח, והרי למות בפתח פירושו לא מות, וא"כ כשאומרים ולא למות, פירושו לא לא מות, שהוא ח"ו היפוך מחיים, ושמעתי לבאר שיש שני אופני חיים, יש חיים שהוא עם כל החיות, ויש חיים שאין בו חיות, וכל מה שהוא חיים הוא רק שאינו מת, וזה שאנו מבקשים לחיים, דהיינו שיהיה חיים, ואיזה חיים, ע"ז אנו מוסיפים ולא למות, דהיינו שיהיה לנו חיים מתוך חיות, ולא רק חיים כאלו שהם לא מות, וזהו ולא למות, שפירושו שלא יהיה רק חיים כאלו שהם לא מות, אלא יהיה חיים עם חיות.

ולפי"מ שנתבאר לנו שני דברים, א' שמי שאינו לומד תורה כלל נקרא מת, והלומד מעט אף שאינו נקרא מת, מ"מ הרגשתו היא שאם לא ילמד יותר, חייו חשובין כמיתה, ב' שעיקר מצות לימוד התורה הוא לימוד מתוך חיות ותאוה, לפי"ז יש לומר שבתפלה זו לחיים ולא למות, אנו כוללים שני ענינים אלו, שאנו מבקשים שיהיה חיים בשלימות בכל הדברים, הן בתוספת בלימוד התורה שמוסיף חיים, והן בהרגשת החיות והתאוה בלימוד התורה, וזה

שאומרים ולא למות בפתח, שפירושו שלא רק שיהיה חיים כאלו שהם רק לא מות, דהיינו שלומדים מעט ובלא חיות ותאווה, שאף שאינו נקרא מת, כיון שלומד מעט, אף שלימודו הוא בלא חיות, ומבקשים אנו שיהיה שלימות של חיים בכל המובנים, הן בתוספת לימוד התורה והן בחיות ותאווה בלימוד התורה.

יסר יסרני יה ולמות לא נתנני, וגם בזה הניקוד הוא למות בפתח, וגם בזה צ"ב כנ"ל שהפירוש ולמות לא נתנני, היינו שלא מות שפירושו חיים, לא נתנני, וגם בזה צ"ל כנ"ל שההודאה היא שהשי"ת לא נתנני שיהיה לי חיים כאלו שהם רק לא מות, והוא שלפעמים כשהשי"ת שולח יסורים לאדם, אף שנשאר בחיים ולא מת, מ"מ ע"י היסורים הוא מאבד את שלימות חיים, שאינו יכול לעסוק בתורה ולהמשיך להתעלות בלימוד התורה, וכמו כן חסר לו בחיות ובתאווה ללימוד התורה, מחמת היסורין שבאו עליו, ועל זה באה ההודאה שאף שיסר יסרני יה, אפ"ה לא נתנני לחיים כאלו שהם רק לא מות, אלא נתן לי חיים עם כל הפירושים של חיים, הן בהמשך לימוד התורה, ובן בחיות ותאווה בלימוד התורה.

ועל זה הנני להודות ולהלל ולשבח לבורא ב"ה, שעל אף שיסר יסרני יה, אפ"ה בסייעתא דשמיא גדולה ומרובה, ובכח זכות תפילת רבים שהרבו בתפילה עלי, זכיתי להארה שמימית נפלאה, אשר גם בימי חליי, כשקיבלתי טיפול לרפואתי, קיבלתי כוחות מיוחדים מן השמים, וזכיתי להמשיך לעמול בעיון תורתנו הקדושה, מתוך חיות וחשק, ובכלל זה קיבלתי מן השמים גם בימים אלו, חידושי תורה עמוקים ונפלאים בעיון תורתנו הק'.

עשות ספרים הרבה

אתה רואה את הארון הזה? מה שאתה רואה זה חצי. מאחורי כל אלו יש אותה כמות של קלסרים!

משפט זה חזר ונשנה על ידי אחד האבלים בימי השבעה, פעם אחר פעם, כשהוא פוער את עיניהם המשתאות של המנחמים המצטופפים בסלון הבית ברחוב אבן האזל 15, בימים שאחר חג הפסח תשפ"ג. אבלים ושפופים על הסתלקותו בחטף,

אך מדברים בהערצה על תכולת הארון העליון הימני, שהושאר פתוח בכל עת שבאו מנחמים לנחם.

ואכן, התמונה גרמה להשתאות אדירה. אחד ביקש לצלם אותה; אחר אמר שהמאמץ להגיע מבני ברק השתלם, למרות שהיה יכול לנחם גם בבני ברק, כיון ש"את הארון הזה לא הייתי רואה בבני ברק". אהבת התורה שהובערה על ידי ההדגמה החיה והמוחשית הצדיקה את הטירחה. ארון עמוס עשרות קלסרים עבים, עמוסי דפי-דפדפת, גדושי חידושי תורה, פרי תנובת מוח כביר במשך עשרות שנים.

...

פרי תנובת כתיבותיו של אבינו ממלא 35 קלסרים עבי כרס מלאים כל אחד במאות עמודים, מהם הדפיס רק שלושה כרכים גדושים של ספרו "חלקת יצחק". הספר הראשון יצא לאור בשנת תשנ"ז, לפי התוכנית שהיתה לו אז, להוציא לאור שני כרכים של סימנים נבחרים לפי סדר הש"ס, והכרך מגיע עד סוף מסכת יבמות.

האדמו"ר מסלונים בעל ה'נתיבות שלום', כשקיבל ממנו את ספרו הראשון, עיין בחביבות והגיב שהוא מלא וגדוש, והיה עליו לחלק אותו לשני כרכים. החברותא בשנת תשמ"ט הרב רפפורט אמר בשמו של אבינו, שהוציא את ספרו זה על מנת לכבד את חמיו.

את הכרך השני הוציא לאור בשנת תשס"א, שהיתה שנת האבל על פטירת אביו ולעילוי נשמתו, וכמו שמאריך בהקדמתו שם על מעלת "מכבדו במותו".

ואת הכרך השלישי הוציא לאור בשנת תשע"ח לרגל סעודת ההודיה שעשה כשנרפא מהמחלה.

ככלל, את ספריו הוציא לאור כשהיה לו צורך מיוחד, ותמיד היה מיצר על כך שאין לו פנאי להוציא לאור ספרים נוספים, מחמת רוב עיסוקו בכתיבת חידושים נוספים ללא לאות. ואף בחודשים האחרונים כששאלוהו מדוע אינו עוסק בכתיבת ספר לע"נ אמו ע"ה, התבטא שעסוק הוא כעת בכתיבת חידושים אשר נבעו אצלו כמעין הנובע בתקופה זו.

הדרכה בכתיבת חידושי תורה

ההכרה במעלת כתיבת חידושי התורה היתה נר לרגליו של אבינו. כשם שחינך את עצמו לכתוב בבהירות, כך חינך את בניו ואת תלמידיו. את בניו הדרך מהיותם בכיתה הגבוהה בת"ל לכתוב את שיעורי הר"מ, וכך גם בשנותיהם בישיבה קטנה. הם התבקשו לכתוב כל פרט ופרט מהשיעור. משעמדו על דעתם והחלו לחדש חידושי תורה משלהם, היה מעודד וממריץ בכל עת שיכתבו את הדברים.

כל התלמידים סיפרו על הדרכים שבהן היה מכריח אותם לכתוב את חידושי תורתם, כאשר רובם הגדול נותר עם יכולת הכתיבה מכוחו של "מלאך המכה על קדקדו ואומר גדל" עד עצם היום הזה. וכמו שאמר תלמידו הרב שטיין (חברותא של אבינו, למד עמו מסכתות נדרים וגיטין בשעה 1:00-12:00), שאבינו אמר לו: "לא ניתן לגדול בתורה בלי לכתוב". כיוצא בזה סיפר הרב טוביאס מטשעבין, שאבינו לא נתן לו מנוח והכריח אותו לכתוב את החידושים מא-ב של הסוגיא, לבל יאבד דבר, וכשהיה לאבינו זמן מה, היה עובר על כל הנכתב. הרב קלמנוביץ סיפר שאחד החברותות של אבינו לא היה כותב, ואבינו לא רווה נחת מהלימוד עמו, בהטעימו שכיון שהבחור לא כותב מה שנלמד, חסר לו בבהירות וברצף הנלמד. הרב קלמנוביץ הוסיף, שהיו פעמים רבות שבלילה היה החברותא כותב מה שלמד ביום עם אבינו, ולמחרת היה לומד עם אבינו במשך כל הסדר רק את מה שהתבאר או הוקשה במהלך כתיבת חידושי התורה שנלמדו אתמול.

תלמידו הרב דנציגר (למד עמו בשנים תשע"ה-תשע"ז, וכן בשנה האחרונה בשעה 12:00-1:00. ציין שלמד עם אבינו פרק 'מרובה', וכתב חידושים רבים, ואף ששמו של אבינו לא מוזכר בכתביו, כמעט הכל ממנו) אמר בשם אבינו, שהכתיבה צריכה להיות בצורה בהירה וברורה, עד שגם אם יעבור לסוגיא אחרת, יוכל לקרוא בהם ולצלול על ידי כך מיד לעומק הסוגיא.

כדברים הללו שאמר אבינו בערוב ימיו, אמר גם בשנת תשמ"ז בהיותו נו"נ בישיבת ר' צבי קושלבסקי, לבן דודו ר' מרדכי שלמה ברים שהיה אז בחור בישיבה, שהראה לאבינו את חידושי תורתו, ולא נחה דעת אבינו מצורת הכתיבה, והורה לו לתקן שוב ושוב, וההגדרה שהגדיר אבינו אז היתה כך: יש לכתוב בצורה כה ברורה עד שיהיה נוח ונעים לקריאה, כמו להבדיל אדם היושב על כסא נוח עם כוס קפה וקורא עיתון.

ניתן לתאר את דרכו בכתיבת חידושי תורה, הן בעצמו והן במה שדרש מבניו ותלמידיו, כמבוססת על שני עקרונות: סדר, ושוב סדר.

הסדר הראשון הוא פנימי, בפרטי ה"חבורה", ה"שטיקל תורה". חובה לסדר מראש – בטיטה, בראשי פרקים וכדומה – את כל הנקודות, את כל השיטות, כאשר כל קושיה עומדת במקומה, כל ראייה מסודרת וכל שיטה משיטות הראשונים בסוגיה ניצבת על מקומה. כל נקודה, ראייה, קושיה או סברא, עומדת בפני עצמה ובמקומה הנכון.

הסדר השני הוא בהגשה. אין צורך במשחקי לשון, קישוטים חיצוניים או לשונות מיוחדים. יש הכרח להגיש את הדברים מתוך "התנתקות" מהשלב בו הכותב שקוע בתוך הסוגיה, ולהתעלות משם לשם תפיסת מבט "חיצוני". נרחיב מעט בעניין זה.

בדרך כלל כששקועים בתוך הסוגיה, העצלות גורמת לכתוב את הדברים ברמז המובן רק למי שמצוי בתוך הסוגיה. גם כשמתגברים על העצלות וכותבים בשפה ברורה יותר, קשה לתפוס את המבט החיצוני, ולכן הדברים הנכתבים בשעת הלימוד, מובנים רק למי שנמצא במצב דומה. מי שנמצא מחוץ לסוגיה, לא יבין את הנכתב, כיון שהוא "מוצנח" לאמצע הסוגיה במקום להגיע אליה מראשיתה.

חסרון נוסף של הכתיבה בלי מבט חיצוני, שהיא אינה מביאה לתרומה העיקרית שהכתיבה מביאה לה, כ"קנה לך חבר" כמליצה הידועה – היא אינה תורמת לבירור הסברות. תרומתה של הכתיבה לבירור הסברות, היא משום שבהגשת הדברים בכתב נתינת זווית מבט "חיצונית", שהכותב נדרש לתת דין וחשבון כלפיה.

כדי לקבל את זווית המבט החיצונית, צריך להתחיל את הכתיבה מתחילת הסוגיה, מיסודותיה הראשונים. לפתוח בהעתקת הגמרא, כאשר בעת העתקת הגמרא שמים לב שוב לנקודות שיש לדייק בלשונה. ממשיכים להעתקת לשונו של רש"י, ומעירים את ההערות הראשונות. מציגים את הסברא היותר פשוטה בהבנת הדברים, ומתקדמים להצגת הקשיים על דרך זו. וכך מתקדמים והולכים בהצגת הסוגיה, שלב

אחר שלב. בכל שלב מציגים את הסברה כך שגם מי שנמצא מחוץ לסוגיה יוכל להבין אותה, כביכול עינו של הקורא העתידי, היושב בכורסתו הנזכרת, מלווה את הכותב בשעת הכתיבה ומבקשת שהדברים יכתבו בסדר נאות, שיאפשר לו להבין אותם בקלות.

כשם שהדריך אבינו את תלמידיו לכתוב, כך קשר קשר מיוחד עם תלמידים שכבר ידעו לכתוב. כך סיפר הרב אברהם קליין שהקשר ביניהם נוצר בזכות הכתיבה, שאבינו ניגש אליו לבדוק מה הוא לומד, ואמר שהוא לומד סוגיות בפרשת השבוע. אבינו ביקש ממנו לכתוב ולתת לו לראות את פרי כתיבתו, ומאז נוצר קשר הדוק ביניהם.

לצד ההדרכה בכתיבה, עשה אבינו "עסק" מהכתיבה, שיבח את הכותבים נכון והראה כמה חשובים בעיניו הדברים, כדי לעודד ולהמריץ אותם לכתוב עוד, ולשפר את כתיבתם. בהקשר לכך סיפר הרב מוסקוביץ תלמידו מטשעבין, שכשהבחורים הכינו וכתבו חבורות והביאו לו, לקח מהם רק צילום, והניח בידם את המקור, באומרו, שאם לא ישאר בידם המקור, לא יהיה לכך ערך בעיניהם. על ה"שטיקל תורה" האחרון שנשלח אליו, על ידי נכדו הבחור דוד, כבר לא היה בכוחו לעבור אלא מלמעלה, אך הוא שיבח אותו על כך שכותב באריכות כראוי, "כפי שאני אוהב".

תפילה וקריאת התורה

איתא במדרש (פסיקתא רבתי פיסקא כה): 'כבד את ה' מהונך', בקולך, שאם היה קולך נאה, והיית יושב בבית הכנסת, עמוד וכבד ה' בקולך. חייא בן אחותו של רבי אליעזר הקפר היה קולו נאה, והיה אומר לו חייא בני עמוד וכבד את ה' ממה שחננך. נבות היה קולו נאה והיה עולה לירושלים, והיו כל ישראל מתכנסים לשמוע קולו, פעם אחת לא עלה, והעידו עליו אותם העדים בני בליעל ונאבד מן העולם, מי גרם לו, על שלא עלה לירושלים בראיה לכבד את ה' ממה שחננו".

גם אבינו היה מאותם שחננם ה' בהבנה מעמיקה בנגינה ובקול נעים. היה דייקן גדול בנוסח וניגון, והיתה דרכו להטות אוזן ולדקדק כבר מילדותו בתפילות בעלי התפילות, ולבחור מכל אחד את השטיקל המוצלח ביותר, וכך נוצרה אצלו הרמוניה ומיזוג נפלא של תפילה נאה מתקונת ועריבה לאוזן, המעוררת את הציבור אל אביהם שבשמים.

כשהיה מזהה אצל המתפללים את המבינים בנוסח, היה מאריך בשיחה עמהם, על הקנייטש הזה, ועל הסלסול האחר, בהציגו את המקור של כל דבר מנין למד ומה חידש. עד שהיתה נעשית כתורה שלימה.

גבאי בתי הכנסת קאפיטשניץ ובית ישראל שהכירו בכוחו הגדול, היה מגישים אותו תדיר לעמוד, בשבתות ובימים טובים, ואף בסליחות ובימים נוראים. ואף היה אחראי על ההקפות בליל שמחת תורה, כשהוא מבצע זאת עם כל הרצינות והאחריות.

פעם אחת אירע שהאדמו"ר מקאפיטשניץ לא היה בכוחו לגשת לתפילת גשם, וביקש שאבינו יגש תחתיו, ונתן לו ללבוש את הקיטל שחבורה לו העטרה של כ"ק אדמו"ר ה"אביר יעקב" מסא"ג. וכשסיים אבינו את התפילה, אמר לרבי: "לא עוד, איני מסוגל לשאת את עוצמת הקדושה והטהרה הספוגה בקיטל הלזה".

כיוצא בדבר כשהוצע לו להיות חזן בראש השנה גם במוסף, מלבד שחרית שהיה כבר מתפלל קבוע לפני העמוד, אמר, שאינו יכול לקחת אחריות לדייק בכל הדיוקים המקובלים מבית אפטא ורוז'ין.

לאחר פטירת יידו הגה"ח ר' אהרן דוד פנט זצ"ל, ביקש ממנו האדמו"ר מקאפיטשניץ לשמש תחתיו בתפקיד המקריא לתקיעת שופר. בתחילה חשש אבינו לישא על שכמו גודל האחריות שבתפקיד זה, אולם משחזקו עליו דברי האדמו"ר שליט"א ניאות לעשות זאת, בעודו מקדים לשנן שוב ושוב הלכות תקיעת שופר.

היה בעל תפילה במשך 3 שנים לכל התפילות שחרית מנחה וערבית. שנה אחת לעילוי נשמת אביו, ושנתיים נוספות לעילוי נשמת חמיו וחמותו שהיו להם רק בנות ולא בנים, וחייב אבינו את עצמו להיות "חייב" עבורם, וכיתת רגליו וקולו במסירות למענם.

היה בקי גם בטעמי המקרא, והיה קורא בתורה בכל שני וחמישי, וכן במועדים כשהג"ר נחום יברוב זצ"ל לא היה מגיע לקרוא בתורה. והיה זה לפלא בעינינו, כי מעולם לא ראינוהו מכין הקריאה, ובוודאי היה זה מכח הזכרון הגדול שחננו ה'. לבנו סיפר פעם, שגם כשהיה בחור בישיבה היה מישוהו אחר משמש כבעל קורא קבוע, ובכל פעם שהיה מחסיר היה אבינו נדרש למלא את מקומו, והדגיש אבינו את הקושי המיוחד לשמש "ממלא מקום לבעל קורא", שכן בעל קורא יודע שעליו לקרוא את הפרשה והוא מכין אותה מבעוד מועד, אבל ממלא-מקום נדרש להכין את הקריאה בהתראת זמן קצרה. הרב איידלמן הממלא כיום את מקומו של הג"ר

נחום בקריאת התורה בקאפיטשניץ, בבואו לנחם אמר, שלמד מאבינו איך לקרוא בתורה, איך לפסק ולבטא הכל כראוי, והעיקר בחן ובנעימה.

גימטריאות

חיבה גדולה היתה לאבינו לעשות גימטריאות לכל ענין וענין, בשליפה ומהירות אדירה. לקראת שמחות של קרובי המשפחה היה באופן קבוע ממלא גימטריאות הקולעות אל השערה. רבים מבני המשפחה העידו שהגימטריאות שלו עדיין שמורות אצלם באלבום החתונה. אחד מבניו של הדוד ר' מיכאל גולדברג סיפר, ששמחת השבע ברכות שלו התקיימה בביתה של זקנתנו, אם אבינו, ואבינו היה שם, וכתב להם ארבעה עמודים של גימטריאות.

כשר' ברוך יעקב ידלר שאל אותו על כוחו הגדול בזה, השיב: "כשאתה רואה מילה אתה רואה את המשמעות שלה, אני רואה בה גם את הערך המספרי".

לא פלא שהיתה לאבינו אהבה מיוחדת לעבור בכל שבוע ביום השבת ללמוד את כל דברי בעל הטורים על התורה, בכנותו אותו: 'פירוש הטור הקצר על התורה', והיה מביא הרבה מדבריו. כמו כן, בעיקר בשנותיו בטשעבין, היה מתייחס מדי ראש חודש לפסוק ממנו עולה צירוף השם של אותו חודש, ודורש בו רמזים (מפי ר"א צוויבל ועוד).

אחד החברות שלו סיפר, שבתקופה שלמדו טלפונית ואבינו ראה צורך לשעשע אותו מעט, היה תוך כדי הלימוד "זורק" לו גימטריאות בקצב גבוה. לא היה שייך לעקוב ולבדוק את הגימטריאות בעל-פה; הצטייד איפוא החברותא בכלי מיוחד לחישוב גימטריאות, והיה בודק אותן מיד, מגלה שוב ושוב שהן קולעות השערה.

הגימטריא האחרונה ששמענו ממנו סמוך לפטירתו היתה כששאל את אחד מבניו, אודות דברי רש"י בסוגיא דצנועין, ותוך כדי דיבור שאל: התדע במה צנועין קשור אלי. הרי 'צנועין' גימטריא 'חיים יצחק'. ואנו מה נאמר: 'את צנועים חכמה'.

יאר ה' פניו

כחלק מחוש ההומור המבורך שהיה לאבינו, היה מרבה לרומם אנשים על ידי ברכות, וגם היה מזכיר רבות בדרך הלצה שיש לו "רוח הקודש", ושכולם מחוייבים להאמין לדבריו ולברכותיו שמתקבלות בשמים. לרוב היה זה באמת בדרך צחות,

נדיר היה למצוא אדם ריאלי כמותו שאינו מאמין בעניינים שאינם כמנהגו של עולם. אך פעם אמר שבימי הפורים היה חש שיש לו את הכח לברך.

מעשה אחד מני רבים היה לפני כ-14 שנה. להרב יחזקאל וייס, ידידו של אבינו, היו רק בנות, ותמיד ייחל והתפלל שיזכה גם לבן זכר. ויהי היום ואבינו אמר לו, שיעלה אליו ביום הפורים, ויפעל עבורו ישועה, וכך היה, וכאשר עלה ברכו אבינו בכל לבו, ואף צירף ברכת אמנו לברכתו. ולתקופת השנה נולד לו בן, ויקרא את שמו 'ישראל', ומאז אותו היום היה אבינו קורא אותו בחיבה "מיין שרוליק".

אבינו סיפר להרב אשלג, שבשנת תשמ"ט קיבל מכתב מהרבי מליובאוויטש ובו ברכה לפרנסה, ומעולם לא חסר לו דבר.

בימי מגיפת הקורונה, קיים אבינו בהידור גדול מצות 'ונשמרתם מאד לנפשותיכם', ולא יצא את פתח ביתו זמן רב, וגם לימים נוראים הצטרף למנין בעומדו מבחוץ. וההשגחה העליונה סיבבה לידו, שיתקיים מנין [ע"י ר' גדליה שיינץ ידידו הנ"ל] ברחוב פנינה, במגרש המשתקף ממרפסת הבית, ושם היה חזן בעל קול גדול רם ונישא, וכך יכול היה אבינו להתפלל במנין תמידין כסדרן. דא עקא שכלה חורף ואתא קיץ, והעץ הסמוך למרפסת אמור היה להתמלא בעלים ופרחים לרוב, אלא שאז נפעם אבינו לראות שבדיוק מול המגרש המבוקש נוצר חלל עגול בענפי העץ, מחמת קריסת ענף באופן בלתי מוסבר. וכך יכול היה אבינו להמשיך ולהתפלל במנין על ידי צירוף ראייה. ימים חלפו ונמצא החיסון לנגיף, וכבר לא היה צריך להיות בדד בביתו, ואבינו שב להתפלל בבית הכנסת. ביום מן הימים שם לב, שאותו חלל שהיה בעץ נעלם, ושב והתמלא עלים ופרחים כבתחילה. אבינו היה מספר זאת לבאי ביתו בהתפעלות ובהודיה לה' על ההשגחה המיוחדת והפרטית לה זכה גם בעת הבדידות.

ככלות השלושים לפטירת רעהו הג"ר שמואל שטיגל זצ"ל, ניגש אבינו אל בנו מתתיהו ושאל אותו, האם אביו כבר נגלה אליו בחלום. אמר לו מתתיהו, עדיין לא. אמר לו אבינו, אלי הוא כבר הגיע, שבחיי חיותו התייגענו בצוותא הרבה בהבנת דברי ביאור הגר"א ולא מצאנו פתרון, ובחלום בא אלי אביך וביאר לי הכל בהרחבה ובטוב טעם ודעת.

הצנע לכת

מומחיות ופקחות אדירה היו לאבינו להסתיר ולהעלים מעין רואים את גדלותו בתורה, כמנהג נקיי הדעת שבירושלים של מעלה. בכך הלך בדרכי אבותיו למשפחת ברים, שהצניעו את גדולתם בתורה, וכפי שסיפרה אמו של אבינו, שבהיותה כלה

הלכה לבקר את חותנה-זקנה, ר' נפתלי צבי פרוש, שהיה חולה ושכב על מיטתו בבית החולים. כשהגיעה, אמר לה (ביידיש עם ההברה הליטאית) - דו ביסט דאך א בת-תלמיד-חכם, על פי הלכה דארף איך זיך אויפשטעלן פאר דיר, דאס קען איך ניט טאן, וועל איך חאטש זאך זעצן פאר דיר. והתרומם במיטתו לשבת גבוה יותר. כשיצאו, התפלאה באזני אמה, על שלא ידעה שאביה תלמיד-חכם, והרי הוא בעל מכולת (וכל ימיה היא מתרעמת על שאביה הסתיר ממנה את גדלותו בתורה, שהסתיר "יותר מדי"), ואמה השיבה לה - מה שהוא עושה במכולת אנחנו יודעים, במגירת השולחן פתוחה אצלו באופן קבוע גמרא, ובכל זמן שאין קונים הוא פותח את המגירה וממשיך ללמוד. אולם על שיעור גדלותו בתורה איננו יודעים. והוסיפה וסיפרה על אחד מגדולי למדני ירושלים שהיה נכנס לחנותו כדי לדבר עמו בלימוד.

וכך היה אבינו בז לכל גינוני הכבוד בוז גדול, וכמו שאמר הרב דנציגר, שהיה אבינו מגייס את כל חוש ההומור שהיה לו, על מנת להקטין את גדלותו בעיני אחרים. עד כדי כך שרבים מדיירי השכונה לא האמינו למראה עיניהם ולמשמע אזניהם בבואם לנחם שכזה שר וגדול התהלך ביניהם, רבים אמרו: "הכרנו אותו בגישמאקייט, בהארת פנים, באמירת גוט ווארט לכל אדם, בישירות השכל בכל תחום, אבל לא שיערנו ולא פללנו שמדובר בת"ח מחבר ספרים רבים, ועוד יותר בכתובים". היו כמה מתוכם שאמרו שלאחר ששמעו כל זאת קמו בתחושה קשה, שעליהם לקום אל קברו לבקש מחילה, על שלא התייחסו אליו בכבוד הראוי לו.

מרגלא בפומיה של אבינו, מאמרו הנוקב של האדמו"ר מסטריקוב, שאמר, שאינו מבין מדוע באים לשאול אותו בעניני רפואה ושידוכים וממון, והלא אין לי שמץ הבנה בענינים אלו, אך באמת מה שעומד מאחורי כל השאלות הללו היא רק שאלה אחת, איך אני מצליח לדאוג לעצמי ל"כבוד", ובעניני כבוד אני מבין היטב.

פעם אחת בבואו לחתונת משפחת גוטפריד, התחילה התזמורת לנגן "ובכן צדיקים", ואבינו לא הסכים בשום אופן לרקד ולטייל בין השורות כמנהג מרביצי התורה בדורנו, עד שהתחננו לפניו שזה יגרום שמחה גדולה לחתן, ואז ניאות להצטרף לריקוד.

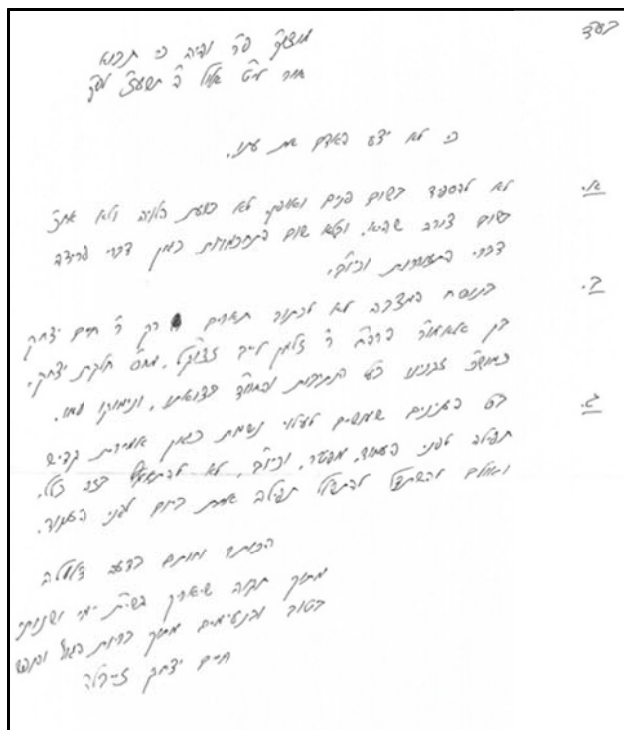
וכמה אופייני עבורו מה שבחר לו לחוק ולא יעבור להורות בצוואתו, כדלהלן:

בס"ד,

מוצש"ק פר' והיה כי תבוא

אור לי"ט אלול ה'תשע"ז לפ"ק

חיים יצחק זייבלד

בשנת תשע"ז הלך עם בנו לטיפול, והשנים דיברו ביניהם בלימוד במשך זמן ההמתנה, בעומק סוגיית חזקת אין אדם פורע תוך זמנו. לפתע פנה אבינו לבנו ואמר: אתה ודאי מתכנן כבר לומר בהספד עלי, שכן עשיתי שלמדתי במסירות נפש תוך כדי ייסורי הטיפולים. דע שזה לא יועיל לך; אני מתעתד לכתוב בצוואתי שלא יספידו אותי...

דובר אמת

מידת ישרותו של אבינו בכל תחומי החיים היתה נוקבת עד לאחת. אמר פעם לר' אברהם צוויבל (כשהיו שפקפקו בדבר שאמר): "בכל המידות נותר לי מה לתקן, אבל מידה מגונה זו של שקר אין בי כלל אפילו שמץ דבר". גם הרב שוב מטשעבין שבא לנחם אמר דבר אחד: "אביכם לא סבל שום עקמימות, בשום צורה שהיא".

אבינו העיד בפנינו מספר פעמים, שכששואלים אותו על בחור בשביל שידוך, הוא אומר את כל האמת על הבחור מכף רגל ועד ראש, כיון שאינו מסוגל לעשות אחרת, שלא כשאר אנשים המחפים על חסרונות ומכסים ומעגלים פינות, והוא היה מתפלל לה' שתמיד ישאלו אותו על בחורים טובים, כדי שיוכל לשבח ולהלל בשופי ובבטחה.

הרב יהודה וינברג סיפר שאבינו סיפר לו על אסיפת צוות הראשונה שהתקיימה בישיבת סלונים כשבראשם היה האדמו"ר בעל ה'נתיבות שלום', ואבינו היה סבור שידברו בעניני חינוך ופדגוגיה, אך ה'נתיבות שלום' הטיפף על מוסר עבודה, שיש להגיע בזמן וכיוצא בזה. אבינו אמר, שמדבר זה נהנה יותר מהכל.

כמה משכני הבנין סיפרו על התנהלותו באסיפת דיירים, שהיה נכנס ובזריזות חותך ומסדר את כל הענינים, כאשר בידו רשימות מסודרות ומפורטות של כל ההוצאות וההכנסות.

סיפר מחותנו רח"א קאופמן, שסיכם עמו אבינו לקראת הנישואין על רכישת דירה, ואמר לו ש"קבלה מאביו" שאם לא רוכשים דירה עד שבועיים טרום החתונה, יש להשליש את הכסף המיועד לרכישת הדירה ביד אחר. וכששמע זאת פנה רח"א אל אביו להתייעץ עמו בדבר, ואביו שאל, האם גם מחותנך ישליש את כספו, ורח"א השיבו בחיוב. אביו נהנה מהדבר, ואמר: רואים שמחותנך הוא אדם ישר, והצדק עמו, שהרי לא עשה אתך עסקים מעולם, ואינו מכירך, וזה מתבקש מאליו. כאשר הגיע מועד ההשלשה וטרם נמצאה הדירה המיוחלת, פנה רח"א אל אבינו לשאול אותו ביד מי להפקיד את הסכום. ענה לו אבינו, כבר אין צורך להשליש כי אנחנו

כבר מכירים זה את זה. ובס"ד נמצאה הדירה שבוע לאחר מכן. לימים אמר רח"א לאבינו, שלמד ממנו דבר טוב, שבכל פעם שצריך לומר דברים רגילים, ויש חשש מעלבון, מקדימים ואומרים "כך קבלתי מאבי", אמר לו אבינו: זה אמנם דבר נכון כשלעצמו. אך במקרה דנן, באמת קיבלתי כך מאבי.

סיפר מחותנו ר"ח ריזל, שעד היום נותרה חרוטה בקרבו ההתפעלות שאחזה בו, כאשר זמן קצר אחר שנודע לאבינו על מחלתו בשנת תשע"ז, התקשר אליו לומר לו שעשה חשבון אם יש בידו חובות שלא שולמו, והדבר היחיד שעלה במוחו הוא שמאחר ובתו וחתנו עדיין לא עברו לדירת הקבע שלהם, לא נקנו להם הרהיטים שהתחייבו להביא, והוא רוצה להסדיר ענין זה מיידית.

בעבר התבקש אבינו על ידי אחד מהאברכים בטשעבין שיאות ללמוד עם בחור מוכשר אשר צריך הדרכה בדרך הלימוד, אך כעבור תקופה הסיק אבינו שאין המטרה מושגת דיה, והודיע לבחור שכיון שדרך הלימוד שלהם שונה ואין הם מגיעים לעמק השווה כדאי שיפרדו דרכם. למחרת הגיע אביו של אותו בחור לשיבה והתענין לדעת מה זה ועל מה זה, והסביר לו אבינו כנ"ל. האב בהכירו את בנו הבין את הדברים. לאחר זמן הגיעו ומעטפה בידיו, כדי לשלם על תקופת לימודם, אולם אבינו סירב לקבל בטוענו שראוי לו לקבל רק כשיש לו השפעה על הבחור, וכאן חש שלא היתה לו השפעה עליו.

מאור פנים

השמחה ומאור הפנים שהיו לאבינו היו דבר נדיר מאד. כולם בלא יוצא מן הכלל מציינים על המילה הטובה שאמר לכל אחד, שהיה מעודכן בכל שמחה שהתרחשה אצל כל אחד, והיה מזכיר לו זאת. היתה לו פקחות עצומה לומר את המילה הנכונה בזמן הנכון ובמקום הנכון. ידע לדבר עם כל אחד מה שמעניין אותו. בשכונה היה מדבר אפילו עם ילדים בגובה העיניים. כשהיה משתתף בשמחות של שכניו לבנין, היה מגיע עם מלא השמחה, ומרבה לשבח את השכן ואת החתן. והיה מרגלא בפומיה לומר: "מי שיש לו מילה טובה לומר לשני, ואינו אומר זאת, אין פשע למעלה ממנו".

היה מקפיד על השתתפות בשמחות של המשפחה, גם בביתות וחתונות של נכדים מחוץ לעיר, וגם בימי חולשה. כשהיה מגיע לשמחה, היה מיד עורך סיבוב ארוך וניגש אצל כל אחד ואחד מהקרובים, נותן מזל טוב מעניק מילה טוב לזה, חיוך לאחר, ורק לאחר מכן היה יושב לנוח מהדרך. זכורנו כילדים את תחושת התסכול,

שרצינו כבר להתחיל בסעודה בצוותא איתו, אבל אבינו עדיין עסוק כל כולו בעבודת הקודש, לומר מילה טובה לאחיין פלוני, להתעניין בשלומו, או ווארט טוב לידיד אלמוני.

מנהג רוב בני אדם שאין לדוד קשר עם אחייניו, בדרך כלל הקשר מתחיל ונגמר בהנהון לשלום ומזל טוב בשמחות, אך אבינו היה ההיפך הגמור, היה לו קשר הדוק עם אחייניו. כל האחינים כינו אותו "דער בעסטער פעטער". בימים עברו התגבשה קבוצת אחיינים שנהגו לעלות מדי שנה בשנה בליל יו"ט ראשון של סוכות, והיו שמחים יחדיו בשמחת החג עד עומק הלילה.

בבית הכנסת תמיד היה ניגש לבעל תפילה או לבעל קורא, ושיבח את תפילתו וקריאתו, פעמים היה אומר: "אה, כזו תפילה, בנית לי את כל השבת". פעמים היה אומר "אתה לא סתם חזן, אתה החזן, בה"א הידיעה". הגבאי של ביהכ"נ בית ישראל הרב נוסביום סיפר שהיה נוח ונעים לכל, וכל פעם שהיתה איזו התלבטות, לא עמד על שלו, אלא "הכל לפי החלטת הגבאי".

כאשר הרה"ג ר' משה פרידמן הוצרך לברר אצלו על בחור מטשעבין, לא היתה כלל שאלה, אבינו הציע את עצמו שיבוא לביכ"נ ביאלא, ואמר מתי שנוח לך אבוא לשם. וכשהגיע פירט לו בהרחבה גדולה במשך חצי שעה על מעלתה של הישיבה, כיצד לומדים בצוותא חדא מכל החוגים, ולאחר מכן קבע פרופיל מדויק על הבחור.

סיפר ר' רפאל ב"ר שמעון זלמן זייבלד, שהכיר את אבינו ממעון ההורים בשומרי החומות בשהותם שם שעות יחדיו בקיום מצות כיבוד אם, ובאותה תקופה הוציא ר' רפאל ספר על במדבר, וכשראה זאת אבינו פנה אליו, ואמר לו, הספר כל כך טוב, האם אפשר לרוכשו, ונתן לו 100 ש"ח, וכשר' רפאל אמר לו שמחירו רק 70 ש"ח, ענה לו 30 נוספים עבור הספר הבא שלך. וסיים ר' רפאל שנדמה לו, שבספר הבא שהוציא נתן שוב כסף יותר על מחירו, הכל כדי לעודדו ולחזקו להוציא עוד ועוד.

אחד מחשובי מתפללי קאפיטשניץ סיפר, שבנו קרא את ההפטרה לרגל הבר מצוה, והיו שגיחכו לעצמם בסתר לנוכח אי אלו שגיאות שאירעו לחתן הבר מצוה, אולם אבינו בבואו לסעודת הבר מצוה נתן לו ספר, ואמר: "אמנם בדרך כלל איני מעניק ספר בבר מצוה, אך על כזאת הפטרה מיוחדת אני חייב לתת ספר".

אמר בהדרכה לאחד שהחל להתעסק עם בחורים, שהתפקיד הכי גדול בהתעסקות עם בחורים מבחינתו, ואף יותר מלבנות בחור בלימוד [שכידוע היה מבחינתו שליחות חיים], הוא לומר לו משפט אחד של מחמאה, לא מחמאה מהסוג הנהוג

בעולם שאין בה כל תוכן ומהות, אתה חכם נבון וכדומה, אלא מחמאה אמיתית שמגדירה ומאירה חלק מסוים באישיותו של הבחור אשר תזקוף את ראשו ותעצים אותו, ורק אחר כך אפשר לגשת לדבר בלימוד.

בימי השבעה עלה לנחם בחור עלום שם מבית ישראל, וסיפר שהרגיש עם אבינו ממש חבר, כי תמיד היה אומר לו מילות עידוד ווארטים בענייני אמונה וכדומה.

סיפור דומה אירע ממש לא מזמן עם בנו הבחור של ר' מרדכי אורגל, כפי שסיפרו ר' מרדכי והבחור בימי השבעה. הבחור נהג ללמוד בבית כנסת טשכנוב עם חברותא. פעם בשובו לביתו סיפר שהגיע לביהמ"ד אדם טוב לב, שקירב אותו ואמר לו שהוא נהנה מאוד לראות אותו בלימודו, וגם ביקש ממנו שימסור להוריו שכן אמר.

הרב קירשנבויס מקאפיטשניץ סיפר, שטבע האנשים שכשמתיישבים להם על המקום בבית כנסת, שבמקרה הפחות טוב הם מעירים שזה המקום שלהם, ובמקרה היותר טוב רק נעמדים סמוך אליו, ואיך שהוא הפולש הזר נרמז וקם. אולם אבינו בראותו אדם אחר יושב על מקומו, בשיא הטבעיות היה מתיישב במקום אחר, כאילו אין זה מקומו כלל.

אחד המנחמים הרבים שסיפרו על הארת הפנים המיוחדת שלו כלפיהם, הוסיף שהוא שימש כ"עוזר" למלמד בכיתה נמוכה של אחד הבנים. אבינו היה תמיד מודה לו במאור פנים ואומר לו שהוא חייב לו הכרת הטוב על פעלו למען בנו.

גם המנקה המבוגר של הבנין נכנס באחד מימי השבעה, ובכה ובכה, ולא היה מסוגל להוציא מילה מהפה, עד שלבסוף הצליח לומר: אני לא יכול להאמין, כזה אדם אצילי היה, תמיד היה אומר לי מילה טובה, תמיד היה מציע לי כוס שתיה.

יתרה מזו, בשבוע שאחרי ה"שבעה" הגיע בעל מלאכה לבצע תיקון בבית, והפועל היה ערבי בשם נאסר, שכבר היה מספר פעמים לפני כן בבית. כששמע על פטירת אב הבית, נדהם ואמר: הצדיק עלה למקומו בשמים? היה צדיק תמיד כשרק היינו נכנסים היה מציע: מה תשתו? כוס קפה?

אחינו ר' פייבל זיבלד כתב לנו בימי השבעה: אני רק חושב ונזכר בשיחות הרבות שהיו לי איתו הן בתקופת התבגרותי והן בהמשך במגוון נושאים. בחשיבה המעניינת שלו. ההתעניינות שלו במשפחתי בהמשך הדרך בשמחות המשפחתיות וכו'. הגישה שלו לנינים של סבתא ע"ה וכו' וכו'.

נכדיו בני חוץ לעיר שלמדו בירושלים וישנו אצלו בביתו, היה מארח אותם בחביבות עצומה, תוך שהוא מנתק את עצמו בכח מעומק עיונו בסוגיא, ופונה לחמם עבורם מאכל, ומכרכר סביבם למען יאכלו וישקוט ליבם בקרבם, כך היה דואג לכל מחסורם וצרכיהם עד שהיו פונים לישון.

סיפר הרב צוויבל החברותא של אבינו מימי המחלה הראשונה, שבאותם ימים היו לומדים יחד בבית, ופעם בשבוע היה מגיע אח מבית החולים לבצע בדיקות דם, ואבינו היה מרעיף עליו מילים טובות והודאות, ומגודל התחושה הטובה שהעניק אבינו לאותו אח, לא היה מסוגל לעזוב את הבית, והיה נשאר לשבת בבית זמן רב לאחר מכן.

אחד מחתניו של הדוד ר' מנדל פרוש סיפר שבימים שבין אירוסיו לנישואיו עלה לבקר בבית סבתו, ואבינו היה שם ודיבר איתו בלימוד על הרמב"ם בענין 'זמן הדלקת המנורה', ואבינו מדבר ומדבר והבחור מהנהן בראש, ולהפתעתו בסוף השיחה קם אבינו והתקשר לחותנו להלל ולשבח על הלומדעס של החתן שלו.

המסירות של אבינו לאשתו ובניו היתה נפלאה, תמיד דאג שיהיה לכולם טוב, ושיהיו בריאים, ושיאכלו טוב. מעולם לא לחץ ולא חפר ולא חיטט בענינים אישיים, אלא תמיד נהג בתבונה ובהשכל. בסעודות השבת מעולם לא הטריח להביא לו משהו ממרכז השולחן, אלא היה קם ממקומו ולוקח בעצמו. בחר לעצמו בסעודה את המקום הפחות נוח ומכובד, כדי שיהיה מרווח לשאר בני המשפחה. וגם בימי האחרונים, סירב בכל תוקף להטריח את צאצאיו לבוא לסעדו בבית החולים, ורק בשעתים האחרונות כשהוסבר לו שהעזרה אינה עבורו אלא עבור אשתו, שתק בשתיקה כהודאה.

באופן כללי לא היה מסוגל שמישהו יטרח למענו במאומה, וכמו שמשתקף היטב מנוסח צוואתו בסעיף ג' שכתב: "בכל הענינים שעושים לעילוי נשמת כגון אמירת קדיש, תפילה לפני העמוד, מפטיר, וכיו"ב, לא להתאמץ בזה כלל, ואולם להשתדל להתפלל תפילה אחת ביום לפני העמוד". וכמה היה קשה לו לקבל שהתרימו כל כך הרבה אנשים בתרומת דם למענו, עד שבניו נאלצו להסתיר ממנו את מספר התורמים, אלא שאירע מקרה שמחמתו גילה מי הם הבחורים שתורמו עבורו דם, ומיד התקשר להרב למברגר שימסור לבנו תודה עמוקה שתרים דם למענו, והוסיף להתנצל על שלא ענה לו קודם לכן. וכך עשה לכל תלמידיו שתורמו עבורו, אחר שביירר וחקר מי הם אלו שתורמו לו.

כשהחלה סדרת הטיפולים האחרונים, לא הסתדר כל כך שיסתובב נכד בבית מפני הצורך בבידוד וכו', וסוכם שאכן הנכד ילך לישון אצל הדוד שלו. אך כששמע כמה אותו נכד קיבל את זה בצורה קשה, התחרט על אתר, ואמר, מכאן והלאה ימשיך לבוא לישון בביתי, וכבר נסדר עם הענין הרפואי.

בשהייתו בבית החולים באחרית ימיו, הגיעו כמה משמחים המנגנים על כלים מכלים שונים, ואחד מהם היה הרב אוסטרליץ חתן אחיו, וכשהלה הגיע אמר לו אבינו כך: "כבר לפני שהגעת הגיעו לכאן משמחים אחרים, ולא יכולתי לומר להם מאומה, שלא רציתי להפריעם ממלאכתם, כדי שיהיה להם סיפוק בכך שהם משמחים אותי, אך לך שאתה קרוב משפחה אני הרי יכול לומר, שאני עדיין בתוך שנת האבל על אמי, ואני אסור בשמיעת מוזיקה". כמה רגישות לזולת טמונה בעובדא זו, מבהיל!

ועוד מעשה מימי האישפוז בבית החולים, היה זה כאשר תלמידו בן אחיינו רוזנגרטן בא בקשרי שידוכין, הלה התקשר לבשר לאבינו את הבשורה הטובה, ואבינו ביקש ממנו להעביר את הטלפון למחותן, באומרו הלא אמרו חז"ל "הנותן מתנה לחבירו צריך להודיעו", ועלי להלל ולשבח ולהודיע לו איזו מתנה טובה קיבל כשבחר בך לחתן, וכך עשה. חותנו הפטיר לאחר השיחה עם אבינו, שאילו היה יודע כמה גדולה מעלת חתנו, היה מוסיף על הנדן.

צדקה וחסד

אבינו לא התפרסם בעשיית צדקה וחסד, ולא שימש גבאי צדקה וכיוצ"ב. את מעשי הצדקה והגמ"ח היה עושה במקום הצורך, וקיים בעצמו "במקום שאין אנשים השתדל להיות איש". היה מצניע את מעשיו, ואף מן המעט שנודע לנו לא נוכל לפרט ולהדגים מפני כבוד המקבלים.

לא היה תוקע עצמו לדברי עסקנות. כשלא היה מי שיטפל בעניין, היה נכנס לעובי הקורה ולא נח ולא שקט עד שהביא לפתרון מלא של הבעיה. אך כשגילה שמישהו אחר נכנס לתמונה, היה נשמט מהעניין בשקט ובצניעות, ומשאיר את העניין לאחרים (ר' שמעון דייטש).

ר' שמעון דייטש אמר, שההגדרה המדויקת של מעורבותו בענייני הזולת של אבינו הוא, שהחיים לא עברו לידו, אלא דרכו. הוא היה מעורה בנעשה סביבו, לוקח את דאגת האחרים לתשומת לבו ועוסק כמיטב יכולתו בעניינם.

האחיין ר' נחום רכטשפר סיפר, שאירע פעם אחת שהיה לילה חורפי קר וגשום, והבן שלו לא חש בטוב, ואשתו התקשרה להתייעץ עם אמנו מה לעשות בילד. והיא אמרה, שמהראוי שיקח אופטלגין, ור' נחום התחיל לחפש מהיכן ישיג כעת אופטלגין. אך לא חלפו יותר מ-5 דקות, ובאין אומר ודברים ניצב אבינו בפתח ביתו של ר' נחום ובידיו האופטלגין המיוחל.

כאשר נפטר אחד מידידיו הקרובים, הגיע לבית האלמנה והילדים, ואמר שמצבה הכלכלי של האלמנה אינו פשוט, וגייס כספים משלו ומשל אחרים כדי לעזור לה להעמיד את עתידה הכלכלי על יסוד איתן.

חינוך הילדים

בפקחות רבה נהג אבינו בחינוך בניו, כאומן פדגוג הצופה למרחוק, בונה מהלכים ומחשב את הדרכים הראויות ליישרם בדרכי התורה והעבודה הסלולות והישרות.

את הלימוד הקבוע שהיה לומד עם בניו בשבת, אין מי ששוכח, היה תמיד מעמיד פנים כאילו אינו יודע דבר, והילד הוא זה שצריך ללמד אותו. היה מציג את עצמו באופן משכנע כל כך, עד שלעתים הילד היה סבור לתומו שבאמת אבא לא יודע וחייבים ללמד אותו. אבל איך שהוא תמיד בסוף היה הילד מגלה שהידע של האב גדול הרבה יותר ממה שהוא סבור.

את החינוך לתורה ומצוות עשה תמיד בדרך עקיפה, אף פעם לא אמר בצורה ישירה: "לך ללמוד", או "קום לתפילה", או "כתוב את החידושים שלך". אבל התחושה בבית היתה כל כך ברורה וחזקה, שבניו ידעו שפשוט אין שום מציאות ודרך אחרת. כאשר גדלו הילדים והיו לאנשים, היה מבקש שישלחו לו כל מה שכותבים, והיה מקדיש זמן לעבור על הכל ולהעיר הערות על הנכתב, גם כשהדברים היו בסוגיות שלא היה "מונח" בהן. גם בחבורות ששלחו אליו עוד בתחילת ימי הבחורות, אשר בדיעבד התברר שלא היו בהם דברי חכמה רבים כל כך, עשה עסק רב מ"החידושים המיוחדים" שנתחדשו בהם.

כאשר הביא אחד מבניו לפניו את ספרו הראשון שהוציא לאור, היה בשמחה עצומה מאוד, ואמר, שדבר פשוט הוא אצלו, שיכול מעיקר הדין לברך "שהחיינו" בכהאי גוונא, אלא שלרווחא דמילתא הרי הוא נוטל פרי חדש. וכך עשה, וברך מיד בקול גדול "שהחיינו" בשם ומלכות. בארון הספרים העיקרי, בסלון הבית, שהיו בו רק ספרי יסוד ב"בשר ויין" של תורה - ש"סים וספרי גדולי רבותינו הראשונים והאחרונים בנגלות התורה - הקדיש מקום לספריהם הראשונים של בניו. כשבנו

הוציא קונטרס על אחת מסוגיות הש"ס, שילם לו את כל הוצאות ההדפסה ויותר מכך, בהדגישו את גודל הסיפוק וההנאה שגרם לו.

אבינו סיפר תמיד שהג"ר שמואל שטייגל זצ"ל אמר לו שהוא מלונר, בכך שילדיו מוכשרים ואוהבים ללמוד ויודעים ללמוד, וכשהוא קורא חבורות שלהם עליו להרגיש את עשירותו, שהרי מי שילדיו אינם מוכשרים או אינם אוהבים ללמוד או שאינם יודעים ללמוד, צריכים להשקיע אלפי שקלים בכל חודש כדי שחונכים ילמדו עמהם באופן פרטי וידריכו אותם בדרכי התורה, ונמצא שהוא חסך את כל סכומי הכסף הגדולים הללו.

כמו כן הדרך את כל צאצאיו תמיד לשמור על הסדר והנקיון של כל הסביבה. ואמר, מי שמסודר בלבשו ובמקומו ובזמניו, מסודר גם במוחו ושכלו, ומי שאינו מקפיד על סדר חיצוני בחפציו, בלבשו ובחזותו, גם במוחו שוררת ערבוביא והוא אינו מסוגל ללמוד בצורה מסודרת, אלא קופץ מעניין לעניין ומשנתו מעורבבת עליו. עניין זה קיבל מאביו, זקנו ר' זלמן לייב צוק"ל.

כשנשאל על ידי בנו בן ה-12 כשלמד לראשונה מסכת קידושין, איך קיים בבניו "ללמוד ואומנות" (קידושין ל:), השיב: לימדתי אותם להיות אברך כולל, ואת אומנות כתיבת חידו"ת, ואין אומנות טובה ממנה. (באותה הזדמנות נשאל למה לא קיים בבניו חובת "להשיטו בנהר" (קידושין שם), וענה שחייב זה היה נוהג בימיהם, כשהיו מפליגים בספינות, וכשהיתה ספינה טובעת היו ניצולים אלו שידעו לשחות, אך בימינו כשטסים במטוסים, אם מטוס נשבר אין יתרון רב לאלו שיודעים לשחות).

כאשר אחד מבניו הקצין בשנות בחרותו הצעירות בענייני פרומקייט והנהגות חסידיות קיצוניות, גלגל עמו בדרכים עקיפות עד שהביאו לדרך האמצעית. כאשר ראה בעין יפה את הצטרפות בניו לקהילה חסידית בראשות אדמו"ר, חשש אבינו שמדובר בצעד נעורים שלא יהיה לו המשך כשתפוגג ההתלהבות בשנות העשרים, ובנו ימצא עצמו נבון ומבולבל כשהוא מחויב לחצר חסידית שאליה השתייך אך לבו בל עמו. לשם כך פעל עמו בגלוי ובסתר בדרכים שונות, להגביל את ההשתתפות בטישים וב"חבורות", בפרט כשהם באים על חשבון סדרי הישיבה, כדי שההצטרפות לחצר החסידית לא תהיה לפי אמות המידה הקיצוניות של ימי הנעורים, אלא לפי קו התיקון והמתקלא של ימי הדעת. בהקשר לכך התבטא פעם באזני בנו, שלולא היה מצמצם את הגעותיו לטישים ולחבורות, הוא מזמן לא היה זוכר איך נראה הגשר החוצה את הכביש שבדרך לבניין החסידות.

על דרך זה נהג בשלחו את בניו לשיבות-גדולות חשובות, ואף המליץ לשלוח את נכדיו אליהן, למרות שדרך הלימוד הנהוגה בהן לא היתה לפי טעמו, לדקדק היטב בלשונות רבותינו ולחשב את השיטות עד מיצויין. לימים הסביר את טעמו, שה"קאך" והלהט שישנו בשיבות הללו שווה יותר מהכל, ואף את ה"סיכון" הכרוך בכך, שמא יסתגלו לדרך לימוד שאינה מכוונת לאמת-לאמיתה. בלבו נצר את חששותיו ועקב בקביעות אחר ההתפתחויות, על מנת להפיק מהמצב את המיטב.

כיבוד הורים

כל ימיו של אבינו טרח ויגע לכבד את הוריו במסירות מעוררות השתאות, בכל פעם שהתעוררה שאלה מי יבוא להגיש עזרה, כגון פינוי הגג מהפסולת לקראת החורף, בניית הסוכה, סידור מסמכים, טיפולים, ועוד ועוד, כל מה שרק צריך, תמיד היה רץ הראשון. ולא הרתיע אותו דבר, לא קיץ לא חורף, בין כשחש בטוב, ובין שלא חש בטוב והדבר היה כרוך בפירוק עצמות ואפיסת כוחות לכמה שעות ארוכות.

בספרו הראשון, "חלקת יצחק" העוסק בין היתר בענייני סדר זרעים, הקדיש סימן לליבונה של מצוות כיבוד אב ואם, שבניגוד לפשט השטחי שהיא מצווה שבין אדם לחבירו, מדברי הרמב"ם נמצא שהיא מצווה שבין אדם למקום. והיה אומר שכלל את הסימן הזה בספר לכבודם של הוריו.

לא יתואר עלי חרט גודל שברונו בהסתלק מעליו עטרת ראשו אביו זצוק"ל, ומיד לאחר מכן עמל להוציא כרך נוסף ב"חלקת יצחק" לעילוי נשמתו.

בכל שנה ושנה היה דואג לעשות לעילוי נשמתו סיום מסכתא ביום היא"צ. ואמר, שמעיקר הדין יש להתענות ביום שמת בו אביו או אמו, ואין היתר לעשות סעודת יא"צ אלא אם כן מסיימים מסכת, שבכך נעשה סעודת מצוה, ולכן היה מקפיד שלא ליטול ידיו לסעודת היא"צ עד לאחר שעשה הסיום. לא רק ביא"צ של אביו עשה סיום, אלא הקפיד לסיים עוד שתי מסכתות בימי יא"צ של חמיו וחמותו, מאחר שלא הותירו בנים זכרים אחריהם. באמת אמרו בניו, לא ראינוהו לאבינו ללמוד גמרא בבקיות במסכתות שאינם מסדרי נשים נזיקין, מלבד המסכתות הללו שלמד לעילוי נשמתם.

לאחר פטירת אביו, הוסיף יגיעה על יגיעתו וטירחתו על טירחתו למען אמו, בצורה בלתי נתפסת בעליל, בנסיעות ארוכות, בכל מה שהיתה צריכה, כאילו הוא הבן היחיד.

לעת זקנת אמו, שנזקקה לתמיכה פיזית מרובה, היה ישן עמה בלילות. אף לאחר מכן שעברה למעון הורים, היה מגיע אליה בכל שבוע ודואג שתאכל, ולא הניח לצאצאיו לעשות זאת תחתיו, בנמקו כי לא סמך על אף אחד שתהיה לו את הסבלנות העצומה הנדרשת באותה שעה. וכך היה הולך באופן קבוע גם בזמני חולשה וחום, והיה שב לביתו מפורק פיזית, והיה נדרש זמן ארוך כדי לשוב אל הכוחות ואל לימוד התורה. ועדיין לא נחה דעתו, עד שבכל פעם שאחד מאחיו או אחיותיו לא היה יכול להגיע, היה הוא מצייע את עצמו למילוי מקום.

פלא הוא למתבונן, שבשנת תשע"ז נגזר על אבינו להמשיך לחיות עוד 5 שנים, והתפא ממחלתו, ובמשך כל השנים הללו היה גופו נקי [למעט אי אלו השלכות של חולשה], אך מיד בקומו מימי השבעה על אמו בכסלו תשפ"ג, חזרו המיחושים, והבדיקות הראו שהמחלה חזרה. מיום שחרב בית המקדש ניטלה הנבואה, ואין איתנו יודע עד מה, אך הלא התורה אמרה "כבד את אביך ואת אמך, למען יאריכון ימך", ואם כן, כל זמן שאמו היתה בחיים והוא כיבד אותה, הרי זכה לברכת התורה, ואילו כשנפטרה, נעדרה הזכות הגדולה, וכפי שאמרה אמנו על כך: לעולם אין האדם יודע מי נתלה במי, ומי חי בזכות מי.

ואם ישאל שואל, שהרי הבטיחה התורה "למען יאריכון ימך", ואיה האריכות ימים, הלא בן ס"ד היה אבינו בהסתלקותו. על כך השיב אחיינו וידידו כנפשו, שיש לומר בזה על פי דברי הגמרא (שבת קה:), שיש אריכות ימים בכמות, ויש אריכות ימים באיכות. אריכות ימים בכמות נקראת אריכות שנים, ואריכות ימים באיכות נקראת אריכות ימים, לכן אף שאבינו לא זכה לאריכות שנים בכמות, זכה למלוא האריכות ימים באיכות. והוסיף שכך גם הורה ר' חיים קניבסקי להלכה בנוגע לר' חיים זליבנסקי, שנפטר בהיותו בן נ"ד, ששאלו אותו אם אפשר לקרוא לזרעו אחריו בשמו, על שנפטר בקיצור שנים. ואמר שאין כאן בית מיחוש, כי נקרא שהאריך ימים באיכות.

כמה מתאימים בענייננו דברי הירושלמי (ברכות פ"ב ה"ח), זה לשונו: למה היה רבי בון בר' חייא דומה, למלך ששכר פועלים הרבה, והיה שם פועל אחד, והיה משתכר במלאכתו יותר מדאי, מה עשה המלך, נטלו והיה מטייל עמו ארוכות וקצרות. לעיתותי ערב באו אותם פועלים ליטול שכרן, ונתן לו שכרו עמהן משלם. והיו הפועלים מתרעמין ואומרים אנו יגענו כל היום, וזה לא יגע אלא שתי שעות, ונתן לו שכרו עמנו משלם. אמר להן המלך יגע זה לשתי שעות יותר ממה שלא יגעתם

אתם כל היום כולו. כך יגע רבי בון בתורה לעשרים ושמונה שנה, מה שאין תלמיד וותיק יכול ללמוד למאה שנה.

ביום הסתלקותה של אמו אמר אבינו לבנו משה, שלמרות היותה בזקנה מופלגת, ולמרות היותה במצבה הסייעדי הנוכחי כ-6 שנים, בכל זאת הוא חש כעת התרסקות נפשית ופיזית בדיוק כמו שחש בפטירת אביו. לא יאומן כי יסופר.

לאחר הסתלקותה עלתה ההצעה שאבינו יוציא כרך נוסף לעילוי נשמת אמו, כמו שעשה לעילוי נשמת אביו. הראשון שהציע לו זאת היה אחיו ר' יעקב, ואבינו השיב לו, שמרגיש שהתפקיד שלו כעת הוא לחדש חידושי תורה, שבכך יש יותר עילוי נשמה מאשר להוציא ספר לאור. לאחר זמן אמר לו זאת גם בנו שלמה, ואבינו השיב לו: את הספר הזה אתה כבר תעשה.

מצמררים דברי אבינו יומיים לפני הפטירה, שהיה חלוש מאד, עד שלא היה מסוגל כמעט לדבר במהלך היום, ויהי בשעה 4 אחר הצהריים, חש אבינו שכוחותיו חזרו אליו במקצת, ופנה אל בנו יהודה ששהה באותו זמן לצידו, וביקש ממנו למסור לו את המשניות טהרות שנטל עמו אל בית החולים, באומרו בזה הלשון: "משנה אחת ביום אלמד במסירות נפש לעילוי נשמת אמי". מצמרר יותר לחשוב שבחר דוקא מסכת כלים, למרות הקושי שבלמודה, ולמרות היותו תחת השפעת טיפולים.

ונהנין ממנו עצה ותושיה

רבים וטובים היו באים להתייעץ עם אבינו בכל ענייני החיים, כגון בשידוכים, קבלת משרות, ענייני ממונות, ועוד רבים, ומפאת צנעת הפרט לא חשפו בפנינו המנחמים את פרטי העצות ודברי החכמה, אך הדגישו חזרו והדגש כי עזרה רבה היתה להם בכך. היו שאמרו שחייהם הגשמיים או הרוחניים ניצלו בזכות פקחותו הרבה, וציינו בהתפעלות את יכולתו לצפות את כל ההשלכות העולות מההחלטה אפילו לטווח ארוך.

היתה פעם אחת, שאבינו גילה באוזני בנו, כיצד פועלת צורת הניתוח וההכרעה שלו. היה זה כשבנו היה בחור ונזקק להכרעה בשאלה חשובה שעמדה על הפרק – לאיזו ישיבה קטנה להיכנס. אבינו סבר שאת ההחלטה צריך הבחור לקבל גם בעצמו, כיון שבחור שנכנס לישיבה שאביו שלח אותו, בלי שירצה מעצמו ללכת אליה, לא ישקיע מאמץ להשתלב בישיבה ולהיבנות בה, ובכל קושי ואף הקל ביותר, יברח מאחריות מתוך טענה שהוא לא רצה את הישיבה הזו. בהתאם לדרכו זו, הדריך אבינו את בנו כיצד לקבל החלטה מושכלת לאיזו ישיבה להיכנס. הוא הורה

לו לקחת דף קטן ועט, ולחלק אותו לשני טורים, טור אחד לחיוב וטור אחד לשלילה. בכל טור הוה לכתוב את השיקולים, בפירוט הגדול ביותר, הלוקח בחשבון גם שיקולים קטנים וגם שיקולים שאינם מידיים. אחר כך יש להעניק לכל שיקול את משקלו, בספרות מ-1 עד 10. משהוצגו כל השיקולים ומשקלם, לא נותר אלא לסכם את התוצאות המדברות מתוך עצמן. הבן שהשתומם על השיטה החדשה, שאל אותו אם כך הוא עושה בעצמו בכל שאלה העומדת לפניו. השיב לו אבינו, שאחרי שמתרגלים במשך תקופה מבצעים את כל החשבון בראש, ואין צורך בדף ועט. יצוין, שגם את שאר ילדיו הדריך באופן דומה, כשעמדה על הפרק שאלה מורכבת הדורשת הכרעה, והורה להם להשתמש בשיטת הדף המחולק לשני טורים.

סיפר ר' גדליה שיינין, שהיה מתייעץ אתו רבות, בין בסוגיות הש"ס ובין בעניני העולם. לעתים היה אומר לו, כעת איני יכול תבוא מחר, ותמיד היה יורד לעומק העניין עם בהירות נפלאה וניתוח ריאלי, לעתים היה במשך 5 דקות, ולעתים גם שעה, ולבסוף היה משיב בשנינות חדה. וסיים ר' גדליה: בן שמתאבל על אביו, למרות הכאב האיום, עתיד הוא להתנחם, כי חזקה על המת שישתכח מן הלב. אך מה יעשה מי שהוא תלמיד המתאבל על רבו, וחבר המתאבל על חברו, שאין לו זמן שיתנחם, והכאב קיים ועומד לעולם ועד.

פעם אחת שטח בפניו אחד מידידיו שאלה בעניני שידוכין, ואבינו השיב לו: ר' איד, אתה מערב תחומין, יש כאן שאלה של כבוד עם שאלה של שידוך, תניח לכבוד בצד, ותווכח שנפשטו הספקות והלבטים.

אחיינו ר' ברוך יעקב ידלר התייעץ עמו אודות מגיד שיעור שפוטר ממשרתו, שנשבר לבו בקרבו על שאינו יכול עוד ללמד תלמידים, ואינו יודע להשית עצות בנפשו. ויען לו אבינו: אנכי כבר התחסנתי מראש בענין זה, וסיגלתי לעצמי גם את האפשרות ללמוד בבית לבדי שנים ארוכות, ולא השפיע הדבר על רוחי לרעה מאומה.

אחיינו סיפר בימי השבעה, שבא להתייעץ עמו בזמנו אודות בחירת כולל, באמרו שאינו מצליח למצוא כולל שיענה לכל צרכיו ודרישותיו, וכך הוא עובר מכולל לכולל, עד שכבר הספיק לעבור 3 כוללים, ובכל אחד יש חסרון אחר. אמר לו אבינו, אינך מבין שהבעיה אינה לא בדרך הלימוד של בני הכולל, ולא בשמירת הסדרים, ולא בשום דבר אחר. הבעיה היא רק כך, והבעיה הזאת הולכת איתך לכל כולל שתלך. הוא הדגים לו במשלים כיצד יתנהלו הדברים בכוללים הבאים אליהם ילך, והמליץ לו לבצע את השינוי בעצמו, כך שממילא יסתדר בכל מקום שבו יהיה.

הרה"ג ר' מיכל שטרן סיפר, שהיה מתייעץ עם אבינו בכל תחומי החיים, וכשהתחילו בניו לחתן את ילדיהם, היה מאוד מוטרד איך יעשו זאת, ומי יהיה בעזרם. אמר לו אבינו: מי עזר לך לחתן את ילדיך, הקב"ה, והוא יעזור גם להם; הטעות שלך היא שאתה סבור שהקב"ה הוא בשבילך אבא, ובשבילם הוא סבא, אבל באמת הרי גם להם הוא אבא.

היה אומר, שבחור שמחמת גודל פרישותו וחסידותו נמנע מלהושיט עזרה לאשה להעלות עגלה במדרגות, הרי הוא מהפרושים הנמנים לגנאי (סוטה כב:).

אחרית

ביום כיפורים של שנת תשפ"ג, הבחין אבינו בעצמו שהמחלה חזרה, אך עצר את עצמו בכך שלא לגלות לאדם בעולם, כדי שלא לצער את משפחתו, ושלא להפריעם מסדרי חייהם.

כאשר נבדק בבית החולים בחודש טבת תשפ"ג וחזרו התוצאות האפלות שהמחלה חזרה במלא תוקפה, אמר לחברותא הרב אשלג: "בזמן קיץ הקרוב אני מסופק אם נלמד, אך בזמן חורף שלאחריו, כנראה שלא נלמד, לכן אבקש שתמצא חברותא אחר". וכן אמר בתחילה לחברותא הרב קלמנוביץ, שמהיום והלאה יצטרך לחפש סדר חדש עד לחודש ניסן, ולאחר כשבוע אמר שאפשר להמשיך ללמוד ללא התחייבות, וכשהיה כח ילמדו, וכך למדו עד עריו"ט, כמידי יום כשעתיים, ואחד מן הימים היה נשמע שקשה לאבינו ללמוד, ובכל זאת למד בכל כוחו.

סיפר ר' הרשל דייטש תלמידו מטשעבין המתגורר בבורו פארק, שכששמע את ה"שמועה לא טובה", מיד שלח אימייל מודאג ומטורד לאבינו. או אז התקשר אליו אבינו (למרות שבאותם ימים לא ענה אבינו לטלפונים כלל), והרגיע אותו שהכל יהיה בסדר, והאריך לחזק אותו. ר' הרשל הפטיר באוזנינו, שבאותה שעה היה כל כך מופתע, שאבינו היה הרבה יותר מחוזק ממנו, ושהתהפכו היוצרות, עד שאבינו הוא זה שחיזק אותו.

הרה"ג ר' מיכל שטרן הגיע לנחם ונשנק מספר פעמים בבכי שלא כהרגלו כלל, ובתוך הדברים אמר, שביקר את אבינו בחודש טבת, ושמע ממנו שהמחלה חזרה, ושהוא חושש ממצבו בעיקר בשני דברים. א. שעדיין לא ראה די נחת מהנכדים, רק מהילדים. ב. מהאופן שאמנו תקבל ותתקשה להתמודד.

בפעם האחרונה שלמד עם הרב אשלג, היה זה בליל בדיקת חמץ תשפ"ג, סיים את הלימוד, והחל באופן חריג לברכו ברכות מרובות להצלחתו בכל עניינו.

ובפעם האחרונה שלמד עם הרב קלמנוביץ בערב יו"ט אמר לו אבינו "ישר כח, אומרים לי שהלימוד איתך נותן לי כח", וכשהרב קלמנוביץ ביקש באותה עת להמשיך ללמוד גם בחוה"מ, השיב אבינו: "עד שבת איני יודע אם נוכל ללמוד יחד".

עוד אמר הרב קלמנוביץ, שבשבוע האחרון ביקש מאבינו שיברר עבורו על שידוך מסוים, ואבינו צחק ואמר, אין ביכלתי לברר כעת, רק בשעת הלימוד המשותף

מתעצם כוחי ואני מסוגל ללמוד. החברותא העיר שהעזי לבקש בקשה זו מאבינו כיון שמדבריו היה נשמע שהוא שרוי בשמחה ובטוב לבב ולא חסר לו כלום.

ראשי ארגון RCCS המסייעים לחולי הסרטן שנועצו בהם לכל אורך הדרך, אמרו, שמעולם לא נתקלו בארגון שלהם, באדם כזה, שכל ההכרעות שלו היו אך ורק הלכתיות.

אמר אבינו לכמה אנשים, שמרגיש שבתקופה האחרונה יש לו סייעתא דשמיא מיוחדת, ונפתחו לו מעיינות של חידושים רבים יותר משנים עברו, ושמשלושת החודשים הללו לבדם כבר יש לו חומר לכרך נוסף בספרו 'חלקת יצחק'. כששאלנו את הרב אשלג, האם גם הוא חש בכך, נענה ואמר, אכן כן, למרות שלמדנו את אותה כמות זמן, היה יכול גדול ומבורך יותר של חידושים לעומת תקופות קודמות.

קיבל ייסורים באהבה רבה, ולא נאנח אנחות כאב בכל תקופת המחלה והטיפולים, למרות שהיו גם היו ייסורים קשים ומרים. מלבד פעם אחת בליל ההסתלקות שנשכב באפיסת כוחות מוחלטת ואמר: "אוי טאטע איך האב שוין נישט קיין כוח", ואמנו הסיקה מכך שבודאי מדובר במצב איום ונורא.

היה רגיל לומר על ייסוריו: "כבשי דרחמנא". כשאמנו שאלה אותו: "זו תורה וזו שכרה", השיב: "אני מבין את הכל, לי אין שאלות". ככשאמנו תליט"א אמרה שהמצב נראה לה חשוך, הוא אמר: זה לא חושך, זה אור גדול, והמשיל את המצב למכת חושך בארץ מצרים, שמובא בספרים הקדושים שבאמת היה שם אור גדול ומצוחצח מאד, וזהו שנאמר (שמות י כג) 'ולכל בני ישראל היה אור במושבותם', אלא שהמצריים לא היו זכאים לראותו לגודל גשמיותם, והם הסתנווורו בסנוורים מרוב אור, עד שלא ראו מאומה.

הרב אשלג אמר, שלמד עמו במשך שנה הלכות יסודי התורה ברמב"ם, וראו עליו בחוש, איך כל חייו באמונה שלימה ואמיתית. בלמדו עם בנו דייק את לשון הרמב"ם בהקדמתו למו"נ "וכל חסרון שייגיע לאדם וכל מרי, אמנם ישיגהו מצד החומר שלו", ודייק את תיבת "שלו", שהיא התשובה לעניין "אין רע יורד מלמעלה", וכדברי הרמב"ם שם ח"ג, וכן ליבן בהרחבה ובהעמקה את סוגיית חרון האף והעונש מסילוק ההשגחה (ח"א פכ"ד).

גם בתקופה האחרונה כמעט ולא בכה אבינו בכי של כאב וצער. פעם אחת בכה בכי של התרגשות, בשומעו את בשורת אמנו שבישרה לו שהעבירה מילגת חג לכל הילדים. ועוד פעם בכה לנוכח זכייתו הגדולה לקיים מצוות ליל הסדר כהלכתו!

גם בימיו האחרונים המשיך במנהגו, שלא להטריח אף אדם בעולם עבורו, לא את בניו ולא שאר אדם, מלבד אמנו תליט"א. גם ברגעיו האחרונים סירב בכל תוקף שיטרחו צאצאיו לבוא לבקרו, ורק בלית ברירה כאשר הוצרך לתרומת טרומבוציטים על ידי שנים מבניו, זכו אותם הבנים להיכנס לבקרו. וכשהיה זקוק לשישיית מים כשרים לפסח, לא אבה בשום אופן שיביאו לו במיוחד, אלא רק מי שבלאו הכי כבר מגיע למקום. ולכל מטפל/אח/אחות היה מקפיד תמיד להודות ולשבח במילים טובות.

כבר מראש חודש לא פסק מלספר על חששו ודאגתו מפני ליל הסדר, שמי יודע אם יזכה לקיים את מצוות הלילה, כי לפי סדר הטיפול, אמור להגיע השלב שבו כבר אי אפשר לאכול דרך הפה למשך כמה ימים, והזמן הזה היה אמור לחול בליל הסדר. מה מאוד שמח כשנסתבב שהטיפול נדחה במעט, וביכלתו לקיים המצוות כהלכתן, ואמר לבתו [ששהתה שם לרגל לידת בנה], שבלייל הסדר יהיה טוב, ומה יהיה אחר כך איננו יודע. ואכן לכבוד ליל הסדר פשט את מחלצות בית החולים, ולבש בגדים חדשים, בגדי שיראין, ואכל את כל הכזיתים, ושתה את כל ד' הכוסות, ושר וניהל את הסדר עד השעה 12 בלילה, כמלאך ה' צבאות. בשעה 2 בלילה התחילה השפעת הטיפולים והמיחושים השונים. במוצאי יו"ט הזדרז להתקשר להודות לבנו ולכלתו שארגנו לו את כל הסעודה, וסיפר במשך דקות ארוכות בהתרגשות עצומה ונפלאה, איך שזכה לקיים את כל מצוות הלילה כהלכתם בהידור רב.

כאמור, ביום ראשון י"ח ניסן באו שני בניו יהודה ומשה לבקרו, בבוקרו של יום לא היה לו טיפת כח, והתנצל שיקחו בחשבון שאין לו כח לדבר. בנו משה אמר לו, שמאחר שאין לו רב זולתו, לכן בא אליו, כי מצוה לקבל פני רבו ברגל. הפטיר אבינו ואמר: "ברגל", ולא במיטה. בנו משה הלך להתפלל בכותל המערבי עבורו. כשחלפו כמה שעות והוטב לו ויכול היה לדבר, מסר לבנו יהודה שימסור לאחיו משה את התנצלותו וצערו הגדול על שלא היה יכול לדבר עמו בבוקר [לאחר זמן סיפר ר' ברוך יעקב ידלר שבדיקו אותו סיפור קרה עמו בשעות עמו אביו של אבינו ר' זלמן לייב בבית החולים]. והשיב בנו משה, למסור לאבינו, שקיבל הדרכה ברורה מאבינו מה לעשות במצב כזה, שבבואו לנחם את אבינו בימי השבעה על אמו, סיפר אבינו, שאנשים אינם יודעים כיצד לקיים מצות ביקור חולים כתקנה, שסבורים שאם התאמצו ונסעו זמן רב כדי לבקר חולה, עליהם לפצות את עצמם, ולשהות אצל החולה זמן רב, על אף אי נוחיותו של החולה. והוסיף אבינו, שבדידיה הוי עובדא, שפעם אחת נסע לבקר את תושב השכונה ר' קלמן לנדא שהיה מאושפז בעין כרם, וביקר אותו ל-2 דקות וכבר יצא החוצה. ביציאתו פגש בו ר' קלמן רוזין, ושאל

אותו, האם היית כאן בגלל משהו אחר? ענה לו אבינו לא. אז שאל אותו, מה, עשית את כל הדרך בשביל 2 דקות? אמר לו אבינו, כן, ראיתי שהוא במצב לא טוב, שאלתי לשלומי וברכתי ברפואה שלימה ויצאתי.

בערב האחרון, כשהחלה הקריסה, קרא לאמנו לשבת סמוך לו, כדי לומר לה משהו, אך נמלך בו ולא אמר, ותחת זאת שאל אותה: מה היתה הבהלה הזאת של הרופאים?, והיא הסבירה לו את כל הלבטים והצדדים, ומיד לאחר מכן, החל למלמל, אולי היו אלו מילות הוידוי.

דקות בודדות לפני ההסתלקות, שאלה אותו אמנו, איך אתה מרגיש? והוא השיב: "הכל בסדר". היו אלו מילותיו האחרונות עלי אדמות, כי מיד לאחר מכן יצתה נשמתו בטהרה. מילותיו הוטענו במשמעות אחרת, מצמררת: הכל בסדר איתו **ברוחניות**.

הרב אשלג ציין שכמה פעמים סיפר לו אבינו על האדמו"ר הבית ישראל מגור, שהלך לבקר אצל אחד מגדולי האדמורי"ם שבדורו, וראה שלעת זקנתו אינו כשהיה וכו', והפטיר הבית ישראל "דאס נישט", ואכן זכה והיה בצלילות המוח עד הרגע האחרון. וסיים אבינו, שהבית ישראל צדק בכך. ולבסוף גם אבינו זכה לכך.

הלוייתו יצאה מביתו, כאשר קהל רב מלווה אותו בדרכו האחרונה, מוזילים דמעות שהתערבו בדמעות השמים. הרב קלמנוביץ סיפר, שאבינו אמר לו שזוכר שביום פטירתו של סבו, היו יום גשום מאוד, ואמר שהשמים בוכים עם ישראל על פטירתו של הסבא, הגשמים מזלפים על מטתו אשר סימן יפה הוא לו, כמובא בדברי חז"ל (סנהדרין מז). ומה גדול היה הפלא, שגם אבינו זכה שהיה יום גשום, ובשעה שהורידוהו לקבורה ירדה טיפות גשם מן השמים והיו הגשמים מזלפים על מטתו.

אחינו ר' שמעון ור' הרשל דייטש סיפרו שבשעת הקבורה היה בכל האזור ריח גן עדן. גם אם הסיבה לכך היא מחמת הגשמים שזילפו על צמח מסוים שהיה סמוך לקבר, אין שום דבר שמתרחש בעולם לחינם.

שעות ספורות סמוך להסתלקותו, פנה לפתע אל אמנו ששהתה לצידו, ושאל: מאיפה מגיע השיר "נגיל ונשיש בזאת התורה" [או, ניגון אחר ששרים לכבוד התורה, אמנו אינה זוכרת במדויק] שאני שומע כעת? אמנו השיבה: אף אחד אינו שר כעת. והוא שואל שוב: אולי כלי נגינה פתוח ומשם שומעים את השיר? והיא חזרה והשיבה: לא. שאלה אותו: אתה שומע את השיר הזה? והוא הנהן בראשו לאות כן. ויהי לפלא. אמנו החלה לחשוש שמא הוא הוזה הזיות, אך לאחר הבדיקה ראתה

שאין לו חוס, ולבד מזאת בין קודם לכן ובין לאחר מכן, דיבר בצלילות הדעת מוחלטת עד הרגע האחרון [לדוגמה: הזכיר לאמנו שהגיע הזמן לברך ספירת העומר, שלא תשכח לעשות זאת!]. כששמע לאחר מכן על חילוקי הדעות בין הרופאים מה ניתן לעשות, הפטיר ואמר: "אלעס איז כבוד זאכן". כלומר: כל אחד דואג לכבוד האישי שלו. לאחר מכן ביקש לשתות כוס תה. ולמרות שהיה מסובך לשתותו מחמת החמצן, רצה לגמור את הכוס – ומי יודע אולי הסיבה לבקשת הכוס תה, היתה כדי לזכות לברך לפניה 'שהכל' ולאחריה 'בורא נפשות', כמנהג צדיקים קדושי עליון סמוך להסתלקותם].

מי יודע אם סוגיות הש"ס שבהן עסק כל חייו הן ששרו לו, או שמא מזליה חזי את פמליא של מעלה מנגנת לקראתו, בשמחה וגיל, בקבלת פנים לכבודה של תורה המסתלקת כעת מן התחתונים ומתעלה ועולה בסילודין בזיכון אחר זיכון ובאה אל העליונים, ורוכב ערבות שש ושמח בבוא אליו נפש נקי וצדיק, המה סעו למנוחות ואותנו עזבו לאנחות, עדי יקיצו וירננו ישני עפר, בביאת גואל צדק בקרוב ממש.

הספד אבינו על הגאון ר' שמואל שטיגל

להלן הספד שנשא אבינו על מיטתו של ידי הגאון ר' שמואל שטיגל זצ"ל (תמלול מתוך הקלטת). כיון שאבינו אסר להספידו, יבואו דברים אלו שהספיד את אחרים במקום הספד אחרים עליו, והמתבונן בהם ילמד דבר ויותר על תכונות נפשו של אבינו זללה"ה, ויתקיימו בזה בדרך דרש דבריהם ז"ל (כתובות עב). "דספד יספדוניה", כאשר באבינו אין הדברים מתקיימים בדרך הפשט מחמת צוואתו, אלא שאותם דברי הספד שהספיד בהם את אחרים הם ישמשו הספד עליו.

איתא בגמרא בסוף סנהדרין (ק"ג:): צדיק נפטר מן העולם, רעה באה לעולם, שנאמר (ישעיה נז, א) "הצדיק אבד ואין איש שם על לב ואנשי חסד נאספים באין מבין כי מפני הרעה נאסף הצדיק". ופירש רש"י, שקודם שתבוא הרעה נאסף הצדיק, דכיון שמת הרעה באה. והיינו שפטירת הצדיק מרמזת שיכול ח"ו לבוא דבר רע, ואת זה אין איש שם על לב, ואין מבין. המהרש"א על אתר מבאר בדקדוק הלשון שפתח הכתוב בלשון הצדיק "אבד", ובהמשך הכתוב נאמר "נאסף" ולא "אבד". ומבאר מהרש"א, שהרישא עוסקת באנשים השקועים בחיי עולם הזה, באכילה ושתייה, והם סבורים שהצדיק "אבד" ולא נשאר ממנו מאומה ואין המשך לקיומו, כי הרי לפי ראות עיניהם הגשמיות הוא איננו. ו"אנשי חסד נאספים" הם המתעסקים בקבורתו אבל אינם מספידים כראוי, ואינם מבינים כי צדיק אינו דבר שנאבד אלא דבר שנאסף בלבד, הם אינם מבינים כי מפני הרעה נאסף הצדיק, הצדיק רק עבר עולם. וכוונת דבריו היא, שהסיבה שלא מספידים כראוי, היא כי חושבים שהצדיק אבד ואיננו, אבל האמת היא שהוא רק נאסף והלך מעינינו.

כדברים האלה כתב החתם סופר בביאור הגמרא (כתובות קד). גבי ההוא יומא דנח נפשיה דרבי גזרו רבנן ואמרי כל מאן דאמר נח נפשיה דרבי ידקר בחרב, ונח נפשיה דרבי, ובהמשך איתא, פתח ואמר אראלים ומצוקים אחזו בארון הקדש נצחו אראלים את המצוקים ונשבה ארון הקדש. וביאר החתם סופר, שהתלמידים אמרו מי שיגיד נח נפשיה דרבי, שפטירתו היא דבר שיש בו הפסק, יידקר בחרב. שפטירת הצדיק אינה הפסק, ולכן אמרו רק נשבה ארון הקודש, שזהו דבר שעובר ממקום למקום. וזהו המבואר במהרש"א, שההבנה של הספד היא שהצדיק רק נאסף.

ר' שמואל לא הפסיד עכשיו כלום. הוא עולה למעלה וממשיך ללמוד בישיבה של מעלה מה שזכינו ללמוד כאן בהיכל הזה, את אותן סוגיות שלמדנו כאן, בחדר זה.

עוד זכינו ללמוד ביום חמישי האחרון בעומק את סוגיית שטר אמנה, את מחלוקת הקצות והנתיבות האם ההלוואה משעבדת או השטר משעבד. ר' שמואל עולה כעת לישיבה של מעלה וממשיך באותה סוגיא, לא קרה שום דבר. רק אנחנו הפסדנו. זהו "נאסף הצדיק", ההספד והבכי הם רק עלינו, על ההפסד שלנו, שאנחנו איבדנו עולם שלם של תורה ויראת שמים.

בגמרא עבודה זרה (יח.), תנו רבנן כשחלה רבי יוסי בן קיסמא הלך רבי חנינא בן תרדיון לבקרו, אמר לו חנינא אחי שמעתי עליך שאתה יושב ועוסק בתורה ומקהיל קהלות ברבים, וספר מונח לך בחיקך, אמר לו מן השמים ירחמו, אמר לו, רבי מה אני לחיי העולם הבא, אמר לו כלום מעשה בא לידך, אמר לו מעות של פורים נתחלפו לי במעות של צדקה וחלקתים לעניים, אמר לו אם כן מחלקך יהי חלקי ומגורלך יהי גורלי. והדבר צריך תלמוד, שהרי רבי חנינא בן תרדיון מסר את נפשו להרבצת תורה, יושב ומקהיל קהילות ברבים מלמד תורה לבני ישראל ועדיין לא יודעים מה יהא חלקו לעולם הבא, עד שרבי יוסי בן קיסמא שואלו כלום מעשה בא לידך. ובפרט מעשה זה של מעות שנתחלפו, שהרי יש דעות בפוסקים האם אכן צריך לתת מכספו.

והביאור בזה כתב בתורה אור (פרשת תולדות) דעיקר שכר לעולם הבא יקבל אדם על מה שעשה נגד טבעו, כפי שכתב הרמב"ם בשמונה פרקים שיש שני סוגי טבעים של אנשים, יש כאלה האוהבים מטבעם לחשוב ללמוד ולהתעסק בכל מיני ענינים, ולהבדיל אא"ה גם אצל עכו"ם שייך דבר זה. ויש כאלה שטבעם הוא לפעול ולעשות. השלימות של אדם היא כאשר עושה הוא את שניהם, כי כאשר פועל לפי טבעו, עדיין לא ברור שיש לו חיי עולם הבא. ועל כן שאל ריב"ק את רחב"ת כלום מעשה בא לידך, שיצא לך לעשות מעשה קטן נגד הטבע, וכאשר א"ל מעות נתחלפו לי, ועשה נגד טבע של קמצנות שהוא טבע שונה, ושילם זאת מכספו, על זה אמר לו 'מחלקיך יהא חלקי'.

ברצוני לעמוד על נקודה אחת מהיקפו של הגדול שבענקים, ר' שמואל. לא בכל חלקי העבודה שעוד רבות ידובר בזה. הנה בלימוד תורתנו הק' ישנם שני סוגי כשרונות, יש כשרון של בקיאות, של אדם שיש לו ידע בהיקף גדול ורחב בתורתנו הקדושה, ומאידך יש כשרון של עיון, לשבת על כל תג ותג לעומקה של סוגיא. בדרך כלל מי שנתברך בכשרון של היקף, אין בסבלנותו לשבת ולדייק בכל אות ואות של דברי הגמרא ופירוש רש"י כמה שעות בעומק. ואילו האנשים שנתברכו בכשרון העיון, חסר להם את ההיקף בכל התורה כולה. והנה ראינו אצל ר' שמואל את

השילוב המדהים בשני ההפכים, מחד גיסא שליטה מוחלטת בכל התחומים, ולא סתם שליטה, אלא בכל סוגיא היה לו את היכולת לשלוף איזה שהוא רש"י ממקום אחר ולשפוך אור על כל הסוגיא, בסוגיית מרובה זכורני הביא הוא דברי רבינו פרץ בדף יא, שבשורה אחת נתחלף ביאור הסוגיא כולה.

כח זה לשלוט בהכל עם כאלה ידיעות נרחבות ברחבות הדעת, ומאידיך לשבת וללמוד במשך כמה שעות לעומק רש"י אחד, או פשט בביאור הגר"א אחד, זה דבר שאינו בנמצא, כאלו עמל ויגיעה וחיות. עבודה זו כנגד הטבע היא, בודאי בגדר "מחלקך יהיה חלקי", בודאי מזומן הוא לחיי העולם הבא.

והאמת שלא צריך להסביר מדוע חלקו לחיי עולם הבא, שהרי ר' שמואל היה נשמה בלי גוף. לפני ל"ה שנים כבר אמרו הרופאים שאין סיכוי שיחיה הרבה זמן, והוא חי עם חיות בעריבות ולימוד התורה, ביגיעת התורה, באהבת התורה, בעמילות התורה, זה הרי דבר שלא נתפס בשכל האנושי, הוא בודאי מזומן מיד לחיי עולם הבא.

יש הרבה דברים לדבר, אך מוכרחני לציין את ההכרת הטוב המיוחדת שיש לי על תקופה קשה שעברתי, שר' שמואל עם הדעה האמיתית איך מתייחסים לכל נסיון וקשיים בגשמיות, כיצד מקבלים ייסורים בהשקפה הנכונה, בבהירות הדעת על המעשה אשר יעשון, מה כן מה לא, להתחזק ולהמשיך הלאה, במשך חצי שנה כל יום הגיעו טלפונים שכל מטרותם היתה להמשיך לשבת באוהלה של תורה, בשמחה עצומה. הבהירות כיצד צריך לעבוד את הקב"ה, דברים שלא נתפס להסביר אותם כלל.

סדר העבודה שלו היה שכשהיו לו ייסורים גדולים, היה מוציא פתק גדול שהיה לו עם שמות לתפילה של כל אלה שיש להם ייסורים או שידוכים, שאז היא עת רצון שאפשר לבקש ולהתפלל. דברים שאינם נתפסים בשכל אנושי.

מפני הרעה **נאסף** הצדיק. הוא עולה למעלה לכסא הכבוד. אנחנו הפסדנו, ועל דא קא בכינא. ר' שמואל אתה עולה כעת לכסא הכבוד, מיד לישיבה של מעלה, אנא זכור את האנשים שנשארו כאן. תהיה מליץ יושר על הרבנית החשובה והדגולה אשר חלק כחלק חלקה הגדול ביגיעה ובעבודה, אשת חבר שמסירותה כל השנים היתה אות ומופת, ספר מוסר מהלך, כיצד צריכה אשה להיות עזר כנגדו, במסירות והארת פנים ללא גבול וקץ. תעורר רחמים שתצליח להתנחם, להתחזק ולהמשיך את הממלכה הגדולה, את הבית הגדול שבניתם יחד, בית של מסירות נפש לתורה, שתוכל לנהל הלאה את המלוכה, הילדים הנכדים שהיית קשור אליהם בעבודות אהבה, והיה לך גם קשר בלימוד התורה עם כל אחד מהם, והנינה שעוד זכית

לראות לפני פטירתך, תהיה מליץ יושר על כולם, יחד עם כל התלמידים והידידים הרבים.

מרגיש אני בזאת חוב להזכיר את ידידנו הדגול הרב אברהם אהרן יוסקוביץ שליט"א אשר היה כל כך מסור אליך בלב ונפש בכל עת מצוא, תמיד דאג וחרד לשלומך וסייע בכל מה שרק היה שייך, נא היה מליץ יושר עליו, על כל הידידים ועל כל התלמידים.

ובלע המות לנצח ומחה ה"א דמעה מעל כל פנים, אמן.

הלילות של טשעבין

ר' ארי' יארמיש

נכתב בעקבות ביקור בבית האכלים

עכשו הלילות של טשעבין באים אליך
שמי סיני וים התלמוד ודפים מצהיבים כאור הקבה.
תמורה דף ה', חריש ראשון באדמה עתיקה.
אור נחצב בעיון דק. מצח שטוף זעה ויד כותבת
ונהרה גדולה.
רקוד קטן בסוף סוגיא עם הרשב"א בשבועות
ורעדען איז לערנען עם ר' שמואל בפנים צוהלות
ואהבה רבה.
אוי אהבה רבה.

הלילות של טשעבין מחפשים אותך.
עוצרים בפנה ליד החלון. בודים באפל.
חומקים דרך סאטמר. בודקים ב'אוצר'.
תופסים מונית בכר אילן לבית החולים.

במסת חליד. קול שיר באזנד.
יש נגן שלא מרפה
עכשו הלילות של טשעבין שרים לך.